

הכנסת

מרכז המחקר והמידע

**חומרי הלימוד ברשות הפלסטינית
ויחסם לישראל
- מסמך עדכון -**

הכנסת, מרכז המחקר והמידע

קריית בן-גוריון, ירושלים 91950

טל': 02 - 6408240/1

פקס: 02 - 6496103

www.knesset.gov.il/mmm

כתיבה: יובל וורגן

כ"ה באייר תשע"ג

אישור: ד"ר שירלי אברמי, מנהלת מרכז המחקר והמידע

5 במאי 2013

עריכה לשונית: מערכת "דברי הכנסת"

תמצית

מסמך זה נכתב לבקשת חברת הכנסת אורית סטרוק, והוא עוסק ביחסם של חומרי הלימוד ברשות הפלסטינית למדינת ישראל.

נושא זה עולה מעת לעת על סדר-היום הציבורי, והוא נדון בכנסת כמה פעמים (בייחוד בוועדת החינוך, התרבות והספורט). נזכיר כי הנחת היסוד בדיון זה היא שמערכות חינוך בכלל, וספרי לימוד בפרט, משמשים לעתים קרובות כסוכני חֶבְרוֹת אידיאולוגיים ופוליטיים שמטרתם להנחיל לילדים את הערכים הרצויים בכל חברה וחברה. זאת ועוד, ממחקרים עולה כי אף שאמצעי מדיה אחרים הופכים כיום משמעותיים במידה רבה בחייהם של התלמידים, עדיין ספרי הלימוד משמשים כלי עיקרי בתהליכי הוראה ולמידה, והחשיבות שתלמידים ומורים מייחסים לתוכניהם עדיין רבה.¹ באזורי סכסוך לאומי עשויה להיות לספרי לימוד חשיבות מיוחדת, למשל באופן שבו הם מציגים לתלמידים את הצד האחר לסכסוך, או באופן שבו הם עוסקים באפשרות יישוב הסכסוך.

העיסוק בספרי הלימוד המשמשים את הצדדים לסכסוך הישראלי-ערבי רב ומתמשך. בכל הנוגע לצד הפלסטיני, נקודת המוצא לדיון בשני העשורים האחרונים היא הדברים המפורשים בנושא שהובאו בהסכם הביניים הישראלי-פלסטיני בדבר הגדה המערבית ורצועת-עזה שנחתם בספטמבר 1995 (הידוע בשם "הסכם אוסלו ב'"), שבו נאמר כי ישראל והרשות הפלסטינית "תבטחנה שמערכות החינוך של כל אחת מהן תתרומנה לשלום בין העם הישראלי לפלסטיני ולשלום באזור כולו ותימנענה מהכנסת מוטיבים שעלולים להשפיע לרעה על תהליך ההתפייסות".²

מסמך זה הוא עדכון של מסמך קודם שנכתב במרכז המחקר והמידע של הכנסת בנושא זה, שהוצג בו בהרחבה הרקע לבחינת הנושא ונסקרו בהרחבה מחקרים ודוחות מן השנים 2002-2010. כמו כן נסקרו במסמך הקודם בהרחבה פעולות משרדי הממשלה בישראל בהקשרים שונים של הנושא.³ במסמך זה יוצגו עיקרי המחקרים והדוחות שעסקו בנושא מאז שנת 2010, מתוך התמקדות בכמה היבטים שהתבקשו לסקור בהרחבה, כגון ממצאי מחקר אקדמי ישראלי-פלסטיני משותף שפורסמו לאחרונה, ובכלל זה התגובות והביקורות עליו, וכן מקומה של הטענה הפלסטינית ל"זכות השיבה" בספרי הלימוד הפלסטיניים.

מסקירת המקורות המוצגים במסמך זה עולה כי בכל הנוגע לספרי הלימוד של הרשות הפלסטינית, התמונה הכללית דומה למדי לזו שתוארה במסמך הקודם: ברוב הספרים לא נמצאה הסתה ישירה וגורפת לאלימות או לטרור כלפי יהודים או כלפי ישראל, אך אין בהם מסרים של חינוך לפיוס עם ישראל או לשלום עמה, ובמקרים רבים אף אין בהם שום סימן של הכרה בקיומה של ישראל. כמו כן, ממחקרים מסוימים עולה כי בחלק מספרי הלימוד הפלסטיניים עדיין נכללים תכנים המבטאים שנאה ודמוניזציה כלפי ישראל, ובייחוד כלפי התנועה הציונית, ובחלקם יש גם עידוד של מאבק פלסטיני אלים לשחרור (או לכל הפחות קריאה להכנה לקראת מאבק כזה). לעומת זאת, מחקרים אחרים גורסים כי התכנים של ספרי לימוד אלו נועדו לגבש זהות לאומית פלסטינית מתוך תפיסה לגיטימית, לשיטתם, המתנגדת לציונות, ובלי שהדבר יהיה כרוך בהסתה.

¹ אריה קיזל, "מחקר ספרי לימוד ככלי בידי מקבלי החלטות בתחום מדיניות החינוך", שבילי מחקר 18, מכון מופ"ת, עמ' 109-116.

² הסכם ביניים ישראלי-פלסטיני בדבר הגדה המערבית ורצועת עזה, פרק 4 – שיתוף פעולה, סעיף XXII – "יחסים בין ישראל לבין המועצה", אתר הכנסת.

³ מרכז המחקר והמידע של הכנסת, סוגיית התכנים של ספרי הלימוד הפלסטיניים: היחס ליהודים, לישראל ולשלום, כתיבה: יובל וורגן, 30 ביוני 2010.

ממצאים נוספים הנוגעים לתכנים לימודיים וחינוכיים ברשות הפלסטינית העולים ממסמך זה:

- בפברואר 2013 פורסם דוח המסכם את ממצאיו של מחקר אקדמי מקיף שערך צוות חוקרים ישראלי-פלסטיני משותף. מן המחקר עלה בין היתר כי הספרים הישראליים והפלסטיניים מציגים נרטיב לאומי חד-צדדי שמציג את האחר כאויב ומתאר פעולות שליליות של האחר שמכוונות כלפי קבוצת העצמי, אם כי תמונת מצב זו בולטת בספרי הלימוד הפלסטיניים (ובספרי הלימוד בחינוך החרדי בישראל) יותר מאשר בספרי הלימוד בחינוך הממלכתי בישראל. בצד זאת נמצא במחקר כי אפיונים של דה-הומניזציה ודמוניזציה של האחר נדירים גם בספרי הלימוד הישראליים וגם בספרי הלימוד הפלסטיניים.
- סביב ממצאיו של מחקר זה (אשר יוצגו בפירוט להלן) התעוררה מחלוקת. גורמים ממשלתיים בישראל הביעו התנגדות נחרצת למחקר ודחו את ממצאיו, וגורמים אחרים מתחו ביקורת על היבטים מסוימים בו (עיקרי הביקורת יוצגו גם הן להלן).
- דוחות מן התקופה האחרונה, ובהם "מדד תרבות השלום וההסתה ברשות הפלסטינית" שעורך המשרד לנושאים אסטרטגיים, מסבים את תשומת הלב לזירות של העברת מסרים חינוכיים נוסף על ספרי הלימוד, ומציגים תכנים אשר יש בהם משום הסתה מפורשת נגד ישראל ונגד יהודים המועברים באמצעות אתרי אינטרנט ודפי פייסבוק רשמיים של בתי-ספר ברשות הפלסטינית.
- שני דוחות מן התקופה האחרונה מצביעים על כך שבמערכת החינוך הפלסטינית מוטמעים תכנים בדבר "זכות השיבה", אשר מובאים לטענתם בהקשר רחב יותר של מאבק נגד ישראל לשחרור, המוצג לעתים באופן אלים. זאת ועוד, על-פי הדוחות, הטמעת המסרים של "זכות השיבה" היא גורם המונע אפשרות לחינוך לשלום ולדו-קיום עם ישראל, שכן השיבה מתפרשת כאיום על קיומה של ישראל כמדינה יהודית ריבונית. הטענות בעניין זה מופנות בייחוד כלפי בתי-הספר הפלסטיניים המופעלים על-ידי סוכנות האו"ם לנושא הפליטים הפלסטיניים (אונר"א), אשר לפי הטענה חוטאת למטרתה בכך שהתכנים הנלמדים במסגרות שבאחריותה אינם מעודדים סובלנות ושלוש.
- בחודשים האחרונים מתרבים דיווחים של מכוני מחקר ישראליים שתנועת "חמאס", השולטת ברצועת-עזה, הגבירה במידה ניכרת את מאמציה להטמיע בקרב בני נוער פלסטינים את ערכיה האידיאולוגיים, המדגישים את ההתנגדות לישראל, והיא פועלת להנחלת ערכים אלו הן באמצעות החינוך הבלתי-פורמלי והן באמצעות תוכנית לימודים חדשה, בעלת מאפיינים צבאיים, במערכת החינוך הפורמלית. משרד החוץ האמריקני ציין בדוח השנתי האחרון שלו בנושא "חופש הדת הבין-לאומי" כי "חמאס" אוכפת את פרשנותה השמרנית והנוקשה של דת האסלאם על האוכלוסייה המוסלמית ברצועת-עזה, ובתוך כך פועלת להגברת השתתפותם של בני נוער בפעילויותיה.

1. רקע

ספרי הלימוד משמשים, לצד אמצעים אחרים, כסוכני חִבְרוֹת אידיאולוגיים ופוליטיים, ומטרתם להנחיל לילדים את הערכים הרצויים בכל חברה וחברה. זאת ועוד, חוקרים רבים סבורים כי למסרים העולים מאופן הצגת האחר בספרי לימוד של צדדים לסכסוך נודעת השפעה על תהליכים חברתיים ופוליטיים רחבים הקשורים לסכסוך זה. נטען כי אמונות חברתיות כגון דה-לגיטימציה של היריב, פטריוטיות ותפיסה עצמית כקורבן מסייעות הן בהתמודדות עם סכסוך לאומי והן בעיצובו. יש הטוענים כי עמדות אלו עשויות אף לפעול כאתוס התומך בהמשך הסכסוך. גם כאשר ספרי הלימוד מציגים את הסכסוך באופן שאינו מעודד אלימות במישרין, לעמדות הסטריאוטיפיות שמוצגות בהם עשויות להיות השפעות פסיכולוגיות מרחיקות לכת שיקשו את יישוב הסכסוך.⁴

כאמור, במסמכים בין-לאומיים רשמיים שקיבלו ישראל והפלסטינים במסגרת התהליך המדיני הודגשה חשיבות הערכים המוקנים באמצעות מערכת החינוך לקידום התהליך, ובייחוד החשיבות של מניעת הסתה במערכת החינוך. תחילה נקבע הדבר במפורש בהסכם אוסלו ב' (1995), ולאחר מכן הוא צוין שוב בהסכם ואי (1998) ובמסמך מפת הדרכים.

כארבע שנים לאחר הקמת הרשות הפלסטינית החל תהליך הפיתוח של ספרי לימוד פלסטיניים חדשים אשר ישמשו בבתי-הספר בתחומה. בשנת 2006 הושלם פיתוח המהדורות הראשונות של רוב ספרי הלימוד החדשים לכיתות י"ב. מאז מתפרסמות מדי פעם מהדורות חדשות של הספרים. קודם לכן שימשו את התלמידים הפלסטינים בשטחי יהודה ושומרון ספרי הלימוד הירדניים, ואת התלמידים הפלסטינים ברצועת-עזה שימשו ספרי הלימוד המצריים.

פרסומם של ספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים לווה בתגובות רבות, וכפי שנסקר במסמך הקודם שהוכן במרכז המחקר והמידע של הכנסת בנושא זה, פורסמו דוחות ומחקרים רבים הבוחנים את תוכנם של הספרים, ובפרט את יחסם לישראל, לציונות, ליהודים ולתהליך השלום. ברבים מהדוחות האמורים, ובהם דוחות של גורמים ממשלתיים וביטחוניים, צוין שיש בספרי הלימוד מרכיבים של הסתה ודה-לגיטימציה כלפי ישראל, אולם הרשות הפלסטינית דחתה טענות אלו וטענה מצדה כי הן נובעות ממניעים פוליטיים.

בהקשר זה יש לציין כי הפלסטינים מעלים מעת לעת טענה שהם העבירו לישראל, באמצעות ארה"ב, הצעה לחידוש פעילותה של ועדה משותפת למניעת הסתה (אשר פעלה לפרקים בעבר), אולם ההצעה לא נענתה. בתשובה על פנייתנו אל משרד החוץ בנושא זה הפנה אותנו המשרד אל המטה לביטחון לאומי, אולם מגוף זה לא התקבלה תשובה עד כה.

בנוגע לאחת מן ההתפתחויות בזירה המדינית, אשר גם בה התבקשנו לעסוק בקצרה, נציין כי בסקירת מסמכים שפרסמו בשנים האחרונות ארגונים בין-לאומיים אשר נוגעים למידת מוכנותה של הרשות הפלסטינית להפוך למדינה עצמאית, לא נמצאה התייחסות לסוגיית התכנים הלימודיים ויחסם לישראל,

⁴ מתוך מסמך קודם של מרכז המחקר והמידע של הכנסת בנושא ספרי הלימוד הפלסטיניים (ראו הערה 3), ובהתבסס על מקורות אלו: רות פירר, **סוכנים של החינוך הציוני**, אוניברסיטת חיפה, בית-הספר לחינוך של התנועה הקיבוצית – אורנים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, ספריית הפועלים, 1985; הנ"ל, **סוכנים של הלקח**, תל-אביב, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1989; אורית איכילוב, **עולמם הפוליטי של ילדים ובני נוער**, תל-אביב, יחדיו, 1984; צבי לם, **במערבולת האידיאולוגיות – יסודות החינוך במאה ה-20**, ירושלים, מאגנס, 2002; אמיר ארשיד, "סוכני תרבות אידיאולוגיים: מקראות לימוד ברשות הפלסטינית", **ספרות ילדים ונוער** 34, 2007, עמ' 24.

ראו גם: יעקב בר-סימן-טוב (עורך), **חסמים לשלום בסכסוך הישראלי-פלסטיני**, מחקרי מכון ירושלים לחקר ישראל מס' 401, מכון ירושלים לחקר ישראל וקרן קונרד אדנאואר ישראל, 2010.

לאחר ולשלום, אלא רק דברים כלליים על הצורך בהמשך שיפור החינוך, בעיקר על רקע דיון בהתפתחויות כלכליות וחברתיות בחברה הפלסטינית.⁵

כאמור, מסמך זה מתמקד בדוחות ומחקרים הנוגעים לתוכני הלימוד ברשות הפלסטינית אשר פורסמו מאז שנת 2010 ועד היום, וכיוון שכך, יש להניח כי הם עוסקים ברובם בתכנים עדכניים הנלמדים במערכת החינוך הפלסטינית גם בשנת הלימודים הנוכחית. על-פי נתוני הרשות הפלסטינית, בשנת 2012 היו בשטחי יהודה ושומרון וברצועת-עזה 2,707 בתי-ספר פלסטיניים, ומתוכם 74% הם בתי-ספר ממשלתיים בפיקוח ישיר של משרד החינוך של הרשות, 13% הם בתי-ספר של אונר"א – סוכנות האו"ם לטיפול בפליטים פלסטיניים⁶ (בתי-ספר לכיתות א'-ט') ו-13% הם בתי-ספר פרטיים. מבחינת התפלגות התלמידים, שיעור הלומדים בבתי-ספר של אונר"א הוא 23%, שיעור הלומדים בבתי-ספר פרטיים הוא 7%, והשאר (70%) לומדים בבתי-הספר הממשלתיים. ככלל, ספרי הלימוד הממשלתיים של הרשות הפלסטינית משמשים בכל בתי-הספר. בבתי-הספר הממשלתיים ובבתי-הספר של אונר"א ניתנים ספרי הלימוד לתלמידים ללא תשלום. שמונה בתי-ספר ברשות הפלסטינית הם בתי-ספר אסלאמיים, ולומדים בהם לפי ספרי לימוד אחרים בנושאי דת (לומדים בהם כ-800 תלמידים, שהם 0.1% מכלל התלמידים). בבתי-ספר פרטיים עשויים לשמש גם ספרי לימוד אחרים בשפה האנגלית.⁷

2. מחקר ספרי לימוד ישראלי-פלסטיני – מחקר אקדמי משותף

בשנת 2009 החל מחקר מקיף שכותרתו "פרויקט ספרי הלימוד הישראלי-פלסטיני" ביוזמת מועצת המוסדות הדתיים של ארץ הקודש⁸ ובתמיכה כספית של משרד החוץ של ארה"ב. בראש צוות המחקר עמדו חוקר ישראלי – פרופ' דניאל בר-טל מאוניברסיטת תל-אביב, חוקר פלסטיני – פרופ' סמי אדוואן מאוניברסיטת בית-לחם, וחוקר אמריקני – פרופ' ברוס וקסלר מאוניברסיטת ייל בארה"ב. נבחרה ועדה מדעית מייעצת שמטרתה ללוות את המחקר, בהשתתפות מומחים בין-לאומיים בניתוח ספרי לימוד ואנשי אקדמיה ישראלים ופלסטינים מובילים.⁹

המחקר ארך כשלוש שנים, והדוח המסכם את מהלך המחקר ואת ממצאיו פורסם בראשית פברואר 2013. להלן עיקרי הדוח:¹⁰

נושאי המחקר –

על-פי הדוח, מטרת המחקר הייתה לתעד את הדרכים שבהן ישראלים ופלסטינים והסכסוך ביניהם מתוארים בספרי הלימוד של כל אחד מהצדדים. ביתר פירוט, צוין כי "מועצת המוסדות הדתיים בארץ

⁵ United Nations, Office of the United Nations Special Coordinator for the Middle East Peace Process, *Palestinian State-Building: A Decisive Period*, April 2011; World Bank, *Building the Palestinian State: Sustaining Growth, Institutions and Service Delivery*, April 2011.

בהקשר זה מוזכרת לעתים קרובות יוזמתו של ראש הממשלה של הרשות הפלסטינית לשעבר, סלאם פיאה, המכונה "תוכנית פיאה", אשר במרכזה בניית מוסדות מדינתיים ויישום תוכניות חברתיות וכלכליות אשר יסייעו לקידום ההכרה הבין-לאומית במדינה פלסטינית עצמאית.

⁶ להרחבה על אונר"א ראו: מרכז המחקר והמידע של הכנסת, [סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם לפליטי פלשתינה במזרח הקרוב \(אונר"א\): הסיבות להקמתה, מטרותיה ופעילותה](#), כתיבה: יניב רוני, יולי 2008.

⁷ נתוני הרשות הפלסטינית המובאים בפרק המבוא לדוח המחקר "קורבנות של הנרטיבים של עצמנו?" – תיאור ה"אחר" בספרי לימוד ישראליים ופלסטיניים, פברואר 2013.

⁸ גוף זה נוסד בשנת 2005, והוא מאגד נציגים של מוסדות דת רשמיים כגון הרבנות הראשית בישראל, הפטריארכיה היוונית, הארמנית והלטינית של הכנסייה והמשרד לענייני דת ברשות הפלסטינית. להרחבה ראו [אתר המועצה](#).

⁹ ראו רשימת חברי הוועדה המדעית המייעצת [באתר האינטרנט המרכז את פרטי הפרויקט](#).

¹⁰ דוח מחקר, "קורבנות של הנרטיבים של עצמנו?" – תיאור ה"אחר" בספרי לימוד ישראליים ופלסטיניים, פברואר 2013.

הקודש" ביקשה לבדוק כיצד ישראלים ופלסטינים מתארים אלה את אלה בספרי הלימוד, כיצד הם מתארים את שלוש הדתות האברהמיות (יהדות, נצרות ואסלאם) וכיצד הם מתארים נושאים הקשורים לסכסוך ולשלום. בתהליך המחקר עצמו (שיתואר להלן) הוגדרו שישה תחומים: (1) קבוצת האחר; (2) קבוצת העצמי; (3) דת; (4) שלום; (5) הסכסוך; (6) ערכים.

שיטת המחקר –

להלן עיקרי שיטת המחקר כפי שהם מתוארים בדוח המסכם:

- בראשית המחקר נערכה רשימה מקיפה של ספרי לימוד המשמשים את הישראלים ואת הפלסטינים, ומתוכם אותרו הספרים שחלק גדול למדי מתוכם רלוונטי לנושאי המחקר כדי להחליט אם ייכללו במחקר. ניתוח כל ספר החל בבדיקת היקף החומר שיוחד לנושאים הכלליים של המחקר לעומת כלל העמודים בספר ומספר הפרקים או היחידות בו. בעקבות ניתוח זה סווגו הספרים לחמש רמות רלוונטיות ודורגו מ-1 עד 5. בחירת הספרים שהתוכן שלהם ינותח לעומק במחקר התבססה על דירוג זה.
- יחידת הניתוח הוגדרה "יחידה ספרותית" – יחידה "המספקת הצגה הוליסטית של הנושא בתוך ספר". יחידה ספרותית יכולה להיות שיר, סיפור, פרק, חיבור, חלק מספר וכיוצ"ב, ולפיכך אורכן של יחידות ספרותיות עשוי להיות שונה.
- במטרה להגיע לסטנדרטיזציה של בדיקת היחידות הספרותיות נבנתה מערכת ניתוח תוכן בהתחשב בתחומים שצוינו לעיל, וחובר קובץ נלווה של הנחיות ליישום (manual). מערכת הניתוח הורכבה משאלות מפורטות, ועל בסיס שאלות אלו וההנחיות ליישום נעשתה ההערכה של היחידות הספרותיות, שהיא למעשה התשובה שנתן המעריך לשאלות שהוגדרו. הערכה זו התבטאה בדירוג מספרי, שנע בין 1 (שלילי מאוד) ל-5 (חיובי מאוד).
- ההערכות של כל מעריך הוזנו ישירות באמצעות האינטרנט לבסיס נתונים שניהלו פרופ' וקסלר וצוות ניתוח הנתונים. לאחר הזנת כל ההערכות נותחו הנתונים ושוקללו באמצעות שיטות סטטיסטיות המפורטות בדוח המחקר. ככלל, בתוצאות מוצגים נתונים כמותיים על התפלגות התשובות על כל שאלה (כלומר כמה אחוזים מהיחידות הספרותיות קיבלה כל אחד מהדרגות); על ממוצע הסיכומים של הדירוגים בעבור כל היחידות הספרותיות; על מספר היחידות הספרותיות הרלוונטיות ביחס לכל אחד מנושאי המחקר; על תדירותם של המאפיינים השונים (ביחס לכל עמוד).

היקף המחקר –

- רשימת הספרים הראשונית כללה את כל הספרים שאישרו משרד החינוך הישראלי ומשרד החינוך הפלסטיני לשנת 2009, וכן ספרים שנרכשו מחנויות לספרי לימוד בקהילות החרדיות. מתוך רשימות אלו נכללו במחקר ספרים בנושאי הלימוד האלה: ספרות, היסטוריה, לשון (ערבית ועברית), גיאוגרפיה, מדעי החברה, חינוך אזרחי/לאומי ודת (ללא כתבי הקודש עצמם). לאחר בדיקה ראשונית של הרלוונטיות של הספרים למחקר בכללותו, התקבלה רשימה פוטנציאלית של 492 ספרים ישראליים (מתוכם 111 של החינוך החרדי) ו-148 ספרים פלסטיניים (מתוכם שישה ספרים שנמצאו רלוונטיים של החינוך הפלסטיני הדתי).
- לאחר בדיקת הספרים ודירוג הרלוונטיות שלהם לנושאי המחקר התקבלה **רשימה סופית לניתוח של 168 ספרי לימוד – 74 ספרים ישראליים (מתוכם 15 ספרים של החינוך החרדי) ו-94 ספרים**

פלסטיניים (ספרי הלימוד הישראליים היו ארוכים יותר). **בסך הכול נותחו 2,188 יחידות ספרותיות מספרים ישראליים ו-960 יחידות ספרותיות מספרים פלסטיניים** – מספר יחידות גדול המבטיח, על-פי הדוח, מהימנות רבה מאוד בניתוח.

עורכי המחקר –

- כאמור, ראשי צוות המחקר המדעי היו פרופ' דניאל בר-טל מאוניברסיטת תל-אביב, פרופ' סמי אדוואן מאוניברסיטת בית-לחם ופרופ' ברוס וקסלר מאוניברסיטת ייל בארה"ב. פרופ' בר-טל ופרופ' אדוואן היו אחראים בין היתר לבניית מערכת ניתוח התוכן וגיבוש קובץ ההנחיות למעריכים. פרופ' וקסלר היה אחראי בין היתר לניהול בסיס הנתונים באוניברסיטת ייל.
- על-פי דוח המחקר, הוועדה המדעית המייעצת הייתה מעורבת בין היתר בקביעת ששת התחומים למחקר, בהצעת שאלות ספציפיות שעליהן יש להשיב בעת הבדיקה וההערכה של הקטעים הרלוונטיים ובהעברת הערות והצעות לבניית מערכת ניתוח התוכן וקובץ ההנחיות.
- הערכת היחידות הספרותיות נעשתה על-ידי עוזרי מחקר, אשר היו בקיאים בשתי השפות של ספרי הלימוד – עברית וערבית (הניתוח נעשה בשפה של ספרי הלימוד המנותחים). עוזרי מחקר ישראלים ניתחו כשליש מהספרים הפלסטיניים וכשני-שלישים מהספרים הישראליים, ועוזרי מחקר פלסטיניים ניתחו כשליש מהספרים הישראליים וכשני-שלישים מהספרים הפלסטיניים. המעריכים הזינו לבסיס הנתונים ציטוטים מהיחידות הספרותיות כדי להמחיש את הבסיס להערכתם על כל יחידה ספרותית, ולאחר מכן תורגמו ציטוטים נבחרים לאנגלית, וכן לעברית או לערבית לפי הצורך.

מאפיינים מרכזיים של המחקר –

על-פי דוח המחקר, למחקר כמה מאפיינים מרכזיים, ובהם:

- צוות מחקר ישראלי-פלסטיני משותף, בהובלת חוקרים מומחים בניתוח ספרי לימוד ובשיתוף עוזרי מחקר הבקיאיים בעברית, בערבית ובאנגלית.
- פיתוח שיטת מחקר בעלת סטנדרטים מוגדרים, המבוססת על הנחיות ברורות ומרובת מעריכים, במטרה להגיע לאובייקטיביות מרבית.
- בדיקה בו-זמנית של ספרי לימוד ישראליים ופלסטיניים על-ידי אותו צוות מחקר ובאמצעות אותו שיטות בעבור שתי קבוצות הספרים.
- מהימנות מוכחת בין מעריכים: ישראלי – ישראלי, פלסטיני – פלסטיני, וישראלי – פלסטיני. בעניין זה צוין בדוח כי יותר מ-670 יחידות ספרותיות נותחו פעמיים, על-ידי שני עוזרי מחקר, כדי להבטיח מהימנות, והמעריך השני בדק את היחידות הספרותיות בלי לדעת מה היו ההערכות של המעריך הראשון. בהחלטות המעריכים בנוגע לתחומים הקשורים לכל יחידה ספרותית נמצאה הסכמה של 93% בין מעריכים. בדירוג המספרי של הערכת היחידות הספרותיות נמצא כי ב-63% מהמקרים שני המעריכים היו בהסכמה מלאה, וב-91% מהמקרים שני המעריכים היו בהסכמה מלאה או במרחק של דרגה אחת בלבד. עוד נמצא כי רמת המהימנות של המעריכים הייתה דומה, דהיינו אף אחד מעוזרי המחקר לא נמצא מחוץ לנורמה הסטטיסטית או היה שונה מכל האחרים.
- הזנת הנתונים מרחוק לבסיס נתונים באוניברסיטת ייל, כך ששום חבר בצוות המחקר אינו יודע מהו הנתון המצטבר ככל שהמחקר מתקדם.

- הרכבת ועדה מדעית מייעצת בין-לאומית של מומחים עולמיים בניתוח ספרי לימוד, אשר נפגשו עם צוות המחקר כדי לבחון את כל שיטות המחקר לפני שהחל איסוף הנתונים, פיקחו על המשך העבודה, ובכלל זה שיטות ניתוח הנתונים, בחנו את ממצאי המחקר ואז התכנסו שוב כדי לסייע לפרש את ממצאי המחקר.

- התקשרות ישירה עם משרד החינוך הישראלי ועם משרד החינוך הפלסטיני כדי ליידע אותם בדבר המחקר, להזמין לדיון בשיטות המחקר המתוכננות ולעודד את השתתפותם העתידית בדיון על אפשרות לשנות את תוכנית הלימודים על סמך ממצאי המחקר.

נוסף על האמור לעיל, יש לציין כי בדוח המחקר מוצגים ממצאים בחלוקה לשלוש קבוצות: ספרי לימוד במערכת החינוך הכללית (ממלכתית וממלכתית-דתית) בישראל, ספרי לימוד בחינוך החרדי בישראל וספרי לימוד במערכת החינוך הפלסטינית. ככל הידוע זהו המחקר הראשון בתחום זה שבו נערך ניתוח מעמיק של היחס לאחר בספרי הלימוד החרדיים לעומת החינוך הכללי והחינוך הפלסטיני, ושהממצאים הנוגעים לחינוך החרדי מוצגים בו כקטגוריה בפני עצמה.

תוצאות המחקר ומסקנותיו –

להלן עיקרי הממצאים מן המחקר כפי שהם מוצגים בדוח:

א. **דה-הומניזציה ודמוניזציה של האחר נדירים גם בספרי הלימוד הישראליים וגם בספרים הפלסטיניים.**

ב. **הספרים הישראליים והפלסטיניים מציגים נרטיב לאומי חד-צדדי שמציג את האחר כאויב ומתאר פעולות שליליות של האחר שמכוונות כלפי קבוצת העצמי, ומציגים את קבוצת העצמי במונחים חיוביים בתיאור פעולות שמכוונות להגנה עצמית ושמטרתן היא שלום.** תיאורי האחר כאויב בספרים הישראליים נגעו בדרך כלל להתקפות אלימות נגד ישראלים, והם תיארו את הפלסטיניים לעתים תכופות יותר כבעלי כוונות להשמיד את ישראל, ולא לשלוט בה. תיאורי האחר כאויב בספרים הפלסטיניים נגעו בדרך כלל לכך שהאדמה והמשאבים הפלסטיניים (כגון מים) ניתנו ליהודים על-ידי מעצמות בין-לאומיות (או שישראל נטלה אותם לעצמה), והם תיארו את הישראלים לעתים תכופות כשואפים לשלוט בפלסטינים, יותר מאשר להשמיד אותם. אירועים היסטוריים, שאומנם אינם שקריים או מומצאים, מוצגים באופן סלקטיבי במטרה לחזק את הנרטיב הלאומי של כל אחד מהעמים.

ג. **חסר מידע על הדתות, התרבות, הכלכלה וחייו היום-יום של האחר, או אפילו על קיומו של האחר על גבי מפות. היעדר מידע מסוג זה על האחר תורם לשלילת הלגיטימיות של נוכחותו.** אפשר להתמודד עם בעיה חמורה זו על-ידי הוספת מידע על התרבות, הדתות ופעילויות היום-יום של האחר.

ד. **ההטיה השלילית בהצגת האחר, ההטיה החיובית בהצגת העצמי והיעדר דימויים ומידע על האחר קיימים בכל שלוש מערכות החינוך והם בעייתיים, אולם כל אלה בולטים באופן מובהק מבחינה סטטיסטית בספרים של מערכת החינוך החרדית בישראל ובספרים הפלסטיניים, יותר מאשר בספרים של מערכת החינוך הכללית בישראל.** בספרים הישראליים בחינוך הממלכתי יש מעט יותר מידע על האחר ופחות אפיונים שליליים כלליים של האחר, ומופיעות בהם דוגמאות רבות של פעולות שנעשו על-ידי ישראלים נגד פלסטינים אשר אזרחים ומנהיגים בישראל מתחו עליהן

ביקורת. בתחום זה אין הבדל של ממש בין הספרים של מערכת החינוך החרדית בישראל לאלו של מערכת החינוך הפלסטינית.¹¹

תוצאות העולות מדוח המחקר נוסף על עיקרי הממצאים המתוארים לעיל :

בכל הנוגע לממצא א', צוין בדוח כי הרוב המכריע של האפיונים השליליים הקיצוניים של האחר היו בהגדרתו כ"אויב", ולא בדימויים של דה-הומניזציה ודמוניזציה. להלן טבלה המסכמת את התפלגות האפיונים הכלליים של האחר בספרי הלימוד שנתחו:

פלסטיניים	ישראלים – חינוך חרדי	ישראלים – חינוך ממלכתי	ספרי לימוד
			אפיונים
50%	34%	26%	שלילי מאוד
34%	39%	23%	שלילי
15%	20%	40%	נייטרלי
1%	7%	11%	חיובי
0%	0%	0%	חיובי מאוד

מן הטבלה עולה כי אפיונים שליליים ואפיונים שליליים מאוד של האחר נמצאו ב-49% מהיחידות הספרותיות בספרי הלימוד הישראליים בחינוך הממלכתי, לעומת 73% מהיחידות הספרותיות בחינוך החרדי ו-84% מהיחידות הספרותיות בחינוך הפלסטיני.

הדירוג הממוצע של אפיוני האחר הכלליים, בסולם שבו 1 = שלילי מאוד, 2 = שלילי, 3 = נייטרלי, 4 = חיובי ו-5 = חיובי מאוד, היה כדלקמן:

ספרי מערכת החינוך הישראלית הממלכתית – 2.36;

ספרי מערכת החינוך הישראלית החרדית – 1.98;

ספרי מערכת החינוך הפלסטינית – 1.68.

בכל הנוגע לאפיון פעולות של האחר, האפיונים "שליליים" ו"שלילי מאוד" נמצאו ב-51% מהיחידות הספרותיות בחינוך הישראלי הממלכתי, ב-70% מהיחידות הספרותיות בחינוך החרדי וב-87% מהיחידות הספרותיות בחינוך הפלסטיני.

הדירוג הממוצע של אפיוני פעולות האחר, בסולם ערכים זהה לזה שהוצג לעיל, היה כדלקמן:

ספרי מערכת החינוך הישראלית הממלכתית – 2.44;

ספרי מערכת החינוך הישראלית החרדית – 2.05;

ספרי מערכת החינוך הפלסטינית – 1.93.

¹¹ בסעיף זה צוין עוד כי בהשוואה בין שני הזרמים של מערכת החינוך הממלכתית בישראל, בספרי הזרם החילוני ביקורת עצמית נפוצה יותר מאשר בספרים של הזרם הדתי; בספרים מהזרם הדתי היו כמה דוגמאות של ביקורת עצמית, אך בדרך כלל הם היו דומים באופן ההצגה של קבוצת העצמי לספרים של הזרם החרדי בישראל ושל הספרים הפלסטיניים.

בנוגע לאפיון האחר בצילומים ואיורים, בדוח צוין כי בספרי הלימוד הפלסטיניים (וכן בספרי הלימוד של החינוך החרדי בישראל) נמצא מספר קטן מאוד של תמונות הנותנות מידע על האחר, ולכן יש משמעות מועטה להתפלגות ההערכות. הנתונים המוצגים בדוח בנוגע לתמונות מצביעים על כך שבספרי החינוך הממלכתי בישראל, 6% מהתמונות הוערכו כאפיונים שליליים או שליליים מאוד, 89% מהתמונות הוערכו כאפיונים נייטרליים ו-4% הוערכו כחיוביים או חיוביים מאוד, ואילו בספרי הלימוד הפלסטיניים 67% מהתמונות הוערכו כאפיונים שליליים או שליליים מאוד ו-33% הוערכו כחיוביים.

בכל הנוגע לאפיון פעולות של קבוצת העצמי, בדוח צוין כי ספרי הלימוד הפלסטיניים (וכן ספרי הלימוד בחינוך החרדי בישראל) מציגים בעיקר פעולות של קבוצת העצמי שהן חיוביות או חיוביות מאוד – כך ב-88% מהיחידות הספרותיות בחינוך הפלסטיני (וב-100% מהיחידות הספרותיות בחינוך החרדי). לעומת זאת, בספרי הלימוד של החינוך הממלכתי בישראל נמצא כי ב-10% מאפיונים אלו יש ביקורת עצמית (דהיינו הם אפיונים שליליים או שליליים מאוד של פעולות קבוצת העצמי), 30% הם נייטרליים ו-60% הם חיוביים או חיוביים מאוד.

הדירוג הממוצע של אפיוני פעולות קבוצת העצמי, בסולם ערכים זהה לזה שהוצג לעיל, היה כדלקמן:

ספרי מערכת החינוך הישראלית הממלכתית – 3.8 ;

ספרי מערכת החינוך הישראלית החרדית – 4.5 ;

ספרי מערכת החינוך הפלסטינית – 4.2.

אשר ל**יצוג של שלום** בספרי הלימוד, בדוח צוין כי יחידות ספרותיות הקשורות לשלום הן נדירות מאוד בספרי לימוד פלסטיניים (וכן בספרי לימוד חרדיים), ונמצאו ב-2% מהספרים הפלסטיניים בלבד, ושכיחות יותר בספרי לימוד בחינוך הממלכתי בישראל, שבו הן נמצאו ב-25% מהספרים.

בכל הנוגע לאפיון ערכים של קבוצת העצמי ושל קבוצת האחר, בדוח צוין כי התייחסויות מפורשות לערכים של קבוצת העצמי היו שכיחות בספרים הפלסטיניים יותר מאשר בספרים הישראליים. ערכים אנושיים כלליים – סובלנות, התחשבות, קבלת האחר, הימנעות מאלימות, חירות, כבוד, זכויות אדם, מוסריות, שיתוף פעולה וקדושת החיים – נזכרו במפורש 64 פעמים בספרים הפלסטיניים (בתדירות של 0.006 לעמוד) ו-34 פעמים בספרים הממלכתיים הישראליים (בתדירות של 0.002 לעמוד). שני ערכי העצמי השכיחים ביותר (ושכיחים במידה שווה) שהובעו בספרים הפלסטיניים היו "שיתוף פעולה" ו"ג'יהאד". אחריהם, לפי סדר השכיחות, הופיעו "מות קדושים באמצעות הקרבה עצמית", "חירות" ו"הימנעות מאלימות". בספרים הממלכתיים הישראליים, ערכי העצמי השכיחים ביותר שהופיעו היו "חירות", "הימנעות מאלימות", "מות קדושים באמצעות הקרבה עצמית", "כיבוש/התרחבות" ו"שיתוף פעולה". ערכים של קבוצת האחר כמעט לא נזכרו בספרים. בספרים הפלסטיניים הערך השכיח ביותר שיוחס לישראלים היה "כיבוש/התרחבות". בספרים הישראליים הערכים השכיחים ביותר שיוחסו לפלסטינים היו "מות קדושים באמצעות הקרבה עצמית" ו"ג'יהאד".

ממצאי הדוח בנוגע ל**מפות** בספרי הלימוד:

מתוך המפות שנסקרו בספרי הלימוד הפלסטיניים –

58% לא ציינו גבולות, לא הזכירו את ישראל וכינו את האזור כולו "פלסטין";

33% ציינו את הקו הירוק אך לא הזכירו את ישראל, והאזור כולו כונה "פלסטין";

9% ציינו את הקו הירוק, השטחים הישראליים והפלסטיניים הובדלו בצבעים שונים, אך לא צוין בהן השם ישראל.

בדוח צוין עוד כי נמצאו שלוש מפות (שהן כ-4%) שצוין בהן השם ישראל (אם כי יש כנראה טעות כלשהי בדוח בהתפלגות האחוזים, שכן בצירוף מפות אלו הנתונים מסתכמים ביותר מ-100%).

מקצת הממצאים על מפות בספרי הלימוד הישראליים מוצגים בדוח בלי הבחנה בין החינוך הממלכתי לחינוך החרדי. מהנתונים המוצגים עולה כדלקמן –

65% מהמפות בספרי הלימוד של החינוך הממלכתי (ו-76% מכלל ספרי הלימוד הישראליים) לא ציינו כלל גבולות בין שטחים ישראליים לפלסטיניים, אף כי סומנו גבולות בין ישראל למדינות שכנות, והשמות "פלסטיין" או "הרשות הפלסטינית" לא הופיעו על המפות כלל. בדוח צוין כי מכיוון שבדרך כלל המפות האלה מוצגות כמפות של מדינת ישראל, היעדר הגבולות בין ישראל ל"פלסטיין" והיעדר התווית "הרשות הפלסטינית" עשויים להתפרש כאילו השטחים הפלסטיניים הם חלק ממדינת ישראל.

ב-13% מהמפות בכלל ספרי הלימוד הישראליים סומנו גבולות שטחי A, B ו-C (על-פי הגדרתם בהסכם אוסלו ב'), ובמקומות המתאימים צוין ששטחים אלו הם בשליטת הרשות הפלסטינית. ב-11% מהמפות בכלל ספרי הלימוד הישראליים סומנו גבולות בקו או בצבע, אך ללא התייחסות ל"פלסטיין" או "הרשות הפלסטינית". בחלק ממפות אלו מופיעה התווית "יהודה ושומרון", ועל כך נאמר בדוח כי השימוש בתווית זו עשוי לחזק בקרב התלמידים את ההבנה שאזורים אלה הם – או צריכים להיות – חלק ממדינת ישראל.

יש להבהיר כי בדוח המחקר מפורטים ממצאים נוספים (כמותיים ואחרים) בנוגע לנושאים האמורים, וכן מוצגים בו ממצאים בנושאים נוספים שלא נסקרו כאן, מפאת קוצר היריעה, כגון אפיונים שנמצאו בספרי הלימוד בנוגע לדתות אחרות.

בסיכום הדוח מציינים החוקרים כי "תהליך סיום ההסתה, השנאה וההצגה השלילית של האחר באזורים השרויים בקונפליקט אלים ומתמשך הוא קשה מאוד ומצריך מאמץ מתוכנן ואמיץ. במקום לנסות לשנות היבטים מסוימים כלשהם של הנרטיבים ההיסטוריים הקיימים, צעד ראשוני פשוט יותר עשוי להיות להוסיף מידע על ה'אחרים' שיציג אותם כאנושיים ויעניק לגיטימציה לנוכחותם". בהמשך מפרטים החוקרים צעדים נוספים שהציעו לדבריהם אנשי אקדמיה מומחים בתחום פתרון סכסוכים, הנוגעים להיכרות עם הנרטיב של קבוצת היריב, ולאחר מכן הבנתו והכרה (ולו חלקית) בלגיטימיות שלו. **בסיום החוקרים קוראים למשרד החינוך הישראלי ולמשרד החינוך הפלסטיני להקים ועדה של עובדי המשרד ומומחים מהקהילה כדי לבדוק את ספרי הלימוד הנוכחיים והעתידיים לנוכח ממצאי המחקר, ולהכין תוכנית פעולה על בסיס בדיקה זו.**¹²

2.1. תגובת הממשלה על המחקר

סמוך לפרסום דוח ממצאי המחקר פורסמו כמה תגובות מטעם גורמים ממשלתיים. להלן יוצגו שתי תגובות מרכזיות שנמסרו לנו רשמית ובכתב במסגרת הכנת מסמך זה, מטעם מטה ההסברה הלאומי במשרד ראש הממשלה (בתגובה זו נכללים חומרים שהכין המשרד לנושאים אסטרטגיים) ומטעם משרד החינוך. ככלל, הגורמים הממשלתיים מבטאים התנגדות נחרצת למחקר ולמצאיו. יש לציין כי חלק מן הביקורות על המחקר שמעלים הגורמים הממשלתיים מופיעות גם בביקורות של גורמים מקצועיים ואחרים (שיוזכרו בהמשך). עם זאת, מתגובות הגורמים הממשלתיים לא ברור עד כמה נבחנו לעומקם

¹² עוד צוין בסיום הדוח כי החוקרים והוועדה המייעצת מציעים את עזרתם לקדם בכל דרך שהיא את המאמצים האמורים, ומציינים שיידרשו צעדים נוספים כדי לאפשר קידום תהליכים דומים בנוגע לספרי הלימוד בקהילות החרדיות.

כלל ממצאי המחקר (שחלקם הוצגו לעיל), שכן כמעט לא נמצאה בתגובות אלו התייחסות לנושאים שבהם נמצאה במחקר עדיפות ברורה למדי לספרי הלימוד בחינוך הממלכתי בישראל על הספרים בחינוך הפלסטיני, להוציא תגובתו של המשרד לנושאים אסטרטגיים. כמו כן, על אף הדיון הציבורי הער המתנהל לאחרונה בנוגע לתכניו של החינוך החרדי, לא נמצאה בתגובת הגורמים הממשלתיים התייחסות מפורשת לממצאי המחקר בעניין זה, אלא רק התנגדות להכללתם של ממצאים אלו במחקר או להצגתם כקטגוריה בפני עצמה ללא מקבילה מן הצד הפלסטיני.

2.1.1. משרד ראש הממשלה – מטה ההסברה הלאומי¹³

לקראת פרסום דוח המחקר הוכן במטה ההסברה הלאומי במשרד ראש הממשלה מסמך תגובה רחב שכותרתו "דגשים מרכזיים לדוח תיאור ה'אחר' בספרי הלימוד הישראליים והפלסטיניים". המסמך מבטא התנגדות לממצאי הדוח. להלן עיקרי מסמך התגובה, המובאים כלשונם:

- "דוח זה מנסה להשוות בין שני תחומים שאינם נמצאים על אותו המישור: בשעה שספרי הלימוד הישראליים מחנכים לתרבות של שלום, ספרי הלימוד הפלסטיניים, כפי שמעידים חוקרים מקצועיים, מכוני מחקר וספרות מקצועית, רוויים בהסתה, דה-לגיטימציה של מדינת ישראל וחינוך להמשך העימות עם ישראל ואי-הכרה בקיומה.
- חוקרים בכירים שהשתתפו בתהליך 'המחקר' פרשו ממנו במחאה על המגמה המכוונת שלו.
- מחברי הדוח מציינים כי התיאורים מייצגים אירועים היסטוריים של ממש, בעוד בפועל – הספרים הפלסטיניים מסלפים באופן בוטה ומכוון את ההיסטוריה. החוקר הישראלי בצוות, פרופ' בר-טל, אינו היסטוריון. אי לכך יכולתו לשפוט את האירועים ההיסטוריים המתוארים בספרי הלימוד שלנו לוקה מאוד בחסר.
- הדוח משמיט דוגמאות חשובות של הסתה ודה-לגיטימציה של ישראל והיהודים בספרי הלימוד הרשמיים של הרשות הפלסטינית.
- הדוח פגום ומטעה בכך שהוא משמיט הבדלים מהותיים בין הטקסטים הישראליים והפלסטיניים. בניסיון המלאכותי להראות כי כל צד מציג את האחר באור שלילי, הוא מביא דוגמאות ישראליות המתייחסות לקרב של יוסף טרומפלדור בתל-חי (1920), הפוגרום נגד היהודים בעיראק בשנת 1941 (ה'פרהוד') והתקפות הטרור של אש"ף באולימפיאדת מינכן 1972, לעומת ספרי הלימוד הפלסטיניים המתארים כיום את הציונות ומדינת ישראל כבלתי לגיטימיים ובלתי מוסריים מייסודם, מה שהופך את ההגעה לשלום וקץ הסכסוך לבלתי אפשריים.
- יוזמי הדוח יוצרים בלבול כאילו מחלקת המדינה האמריקנית הזמינה את הדוח בשעה שאנשיה מתנערים ממנו."

עניינים נוספים שנלוו לתגובה:

- דוגמאות לכך שציטוטים שעליהם הסתמכו מחברי דוח המחקר פורשו באופן שגוי כאילו הם משקפים "הסתה" [כך במקור – י.ו.] בספרי הלימוד הישראליים, או ציטוטים מספרי הלימוד הפלסטיניים שכללו סילופים היסטוריים.

¹³ משרד ראש הממשלה, מטה ההסברה הלאומי, דגשים מרכזיים לדוח תיאור ה'אחר' בספרי הלימוד הישראליים והפלסטיניים, 3 בפברואר 2013; התקבל בתשובת משרד ראש הממשלה על פניית מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 18 במרס 2013.

• התייחסויות נוספות לדוח, ובהן :

- הודעת משרד החינוך לתקשורת (שתוצג להלן בסעיף 2.1.2);
- ציטוט מתוך עיתון "הארץ" אשר הוצג כ"עמדת ארה"ב" (ראו להלן את תגובתו הרשמית של משרד החוץ האמריקני לנושא בסעיף 2.2.1);
- **תגובת הרבנות הראשית**, החברה במועצת המוסדות הדתיים של ארץ הקודש, אשר נטען בה כי אף אחד מחברי המועצה לא ראה את המחקר במלואו או את תקצירו המעודכן. בתגובה זו נכתב, בין השאר, כי המחקר נעשה על דעת החוקרים עצמם ובאחריותם הישירה והבלעדית, וכי "הרבנות הראשית לישראל מתנערת מן המחקר, מהדרך בה נערך וממסקנותיו".
- מכתבים משני חברים בוועדה המדעית המייעצת למחקר, ד"ר ארנון גרוס ופרופ' אליהו ריכטר, אשר בו הם מביעים הסתייגות מן המחקר וממצאיו, ומציעים לערוך בו תיקונים כדי להביאו למצב שבו יוכלו לתמוך בו. כמו כן, צורף מכתב מפרופ' רוברטה מילגרם (אשר לא הייתה חברה בוועדה המדעית המייעצת) ממאי 2010, שבו היא מביעה הסתייגות מתהליך המחקר. בסעיף 2.2.2 להלן יוצגו חלק מההסתייגויות האלה, שהתקבלו בתשובת ד"ר ארנון גרוס על פניית מרכז המחקר והמידע של הכנסת.

○ **תגובת המשרד לנושאים אסטרטגיים, המופקד מטעם הממשלה על עריכתו של "מדד תרבות השלום וההסתה ברשות הפלסטינית", אשר בראשיתה צוין כי דוח המחקר בעייתי ומטעה ביותר, ובהמשכה נכללו בין היתר נקודות אלו:**¹⁴

- גישתו הכללית של המחקר משקפת ניסיון ליצור תמונה מלאכותית ובלתי מדויקת של איזון ביחס לרמת ההסתה ומצב טיפוחה של תרבות שלום בין ספרי הלימוד הפלסטיניים לבין ספרי הלימוד הישראליים. ממצאיו הממשיים של המחקר אכן מצביעים על ההבדל המהותי בין ספרי לימוד ישראליים לפלסטיניים רשמיים, אך דוח המחקר ממעיט בערכם של ממצאים אלו, מטשטש אותם ומציג אותם באופן מטעה כדי ליצור את אותו רושם של איזון.
- המתודולוגיה המחקרית לקויה בכך שהיא מחמיצה או מטשטשת הבדלים חשובים בין הטקסטים הישראליים לפלסטיניים. למשל, ממצאי המחקר שלפיהם הן בספרי הלימוד הפלסטיניים והן בספרי הלימוד הישראליים נמצא בשכיחות גבוהה הערך "מות קדושים תוך הקרבה עצמית" מטשטשים את ההבדל בין הפלסטינים, המאדירים את מות הקדושים תוך הנצחת פעולות כנגד ישראלים, לבין הישראלים, שהדוגמאות מן הטקסטים שלהם מתארות קורבנות היסטוריים של התקפות מסוג זה (לדוגמה מוזכר סיפור מותו של יוסף טרומפלדור בתל-חי).
- דוח המחקר מספק תמונה מטעה של הגורמים הניצבים מאחורי המחקר, שכן נוצר הרושם שמשרד החוץ האמריקני תומך רשמית במחקר, אך הוא לא היה מעורב בשיטת המחקר או בממצאיו ולא הביע בו תמיכה מעבר למימון שניתן לעריכתו. כמו כן, יצירת הרושם שהמחקר נערך בתמיכת מועצת המוסדות הדתיים בארץ הקודש מטעה, שכן הנציגה הישראלית בגוף זה – הרבנות הראשית – נסוגה מתמיכתה במחקר, ואילו בנוגע לנציגים

¹⁴ The "Victims of Our Own Narratives" Study: Analysis and Response – Israeli Ministry of Strategic Affairs, בתוך: משרד ראש הממשלה, מטה ההסברה הלאומי, שם. כמה מהנקודות המוצגות בתגובת המשרד לנושאים אסטרטגיים הן חזרה על נקודות כלליות שהוצגו בפתח מסמך התגובה של מטה ההסברה לעיל ואשר צוינו לעיל.

הפלסטיניים בגוף זה יש עדויות להצהרות פומביות שלהם עצמם, בכמה וכמה מקרים, אשר יש בהן משום הסתה ודה-לגיטימציה של ישראל.

- המחקר מספק תיאור לקוי ומסולף של המאמצים השיטתיים של הרשות הפלסטינית לחנך ולבצע אינדוקטרינציה של הילדים הפלסטיניים לשנאה, אלימות ואי-קבלת קיומה של ישראל, עקב התמקדותו במרכיב מסוים ומוגבל של מאמצים אלו. מרכיבים נוספים אשר יש להביאם בחשבון: פרסומים רשמיים של הרשות הפלסטינית; בחינות הבגרות; מחנות הקיץ; תוכניות לילדים בכלי התקשורת; אירועי תרבות; רשתות חברתיות. לכל אלה, לפי המשרד לנושאים אסטרטגיים, יש מכנה משותף, ובכולם מועברים לילדים מסרים המנציחים את הסכסוך עם ישראל, ללא כל מרכיב של חינוך לשלום בר-קיימא ולדו-קיום.

2.1.2. עמדת משרד החינוך

להלן תוצג עמדת משרד החינוך בנוגע למחקר האמור, הן בהסתמך על הודעתו של משרד החינוך לתקשורת עם פרסום ממצאי המחקר והן בהסתמך על תשובה של המשרד על פניית מרכז המחקר והמידע של הכנסת בנושא.

ככלל, **משרד החינוך מתנגד התנגדות נחרצת למחקר ודוחה את ממצאיו**. בהודעת המשרד לתקשורת צוין כי "מבדיקת גורמי מקצוע במשרד החינוך ומחוצה לו של חומרים שגובשו על-ידי הגורמים שביצעו את המחקר" עלה באופן ברור כי הוא מוטה, לא מקצועי ולוקה באופן חמור בחוסר אובייקטיביות. הרושם הברור שנוצר הוא כי מדובר ב'מחקר' שממצאיו ידועים מראש בטרם בוצע באופן מקצועי ובוודאי שאינו משקף באופן מהימן את המציאות. הניסיון ליצור הקבלה בין מערכת החינוך הישראלית למערכת החינוך הפלסטינית משולל כל יסוד ואין לו כל אחיזה במציאות. משרד החינוך בחר שלא לשתף פעולה עם גורמים המעוניינים להוציא דיבת מערכת החינוך הישראלית ומדינת ישראל רעה. תוצרי המחקר מלמדים כי ההחלטה לא לשתף פעולה עם גורמים אלה הייתה מוצדקת".¹⁵

בתשובתו של משרד החינוך על פנייתנו בנושא הוצגו הדגשים שפרסם מטה ההסברה הלאומי במשרד ראש הממשלה והובאה חוות דעת מטעם גורמי מקצוע במשרד. להלן עיקריהן של חוות דעת אלו:¹⁶

- במחקר נבחנו ספרי מולדת וגיאוגרפיה מעטים המשמשים במערכת החינוך בישראל.
- חלק מהציטוטים ומהדוגמאות מתוך ספרי הלימוד הישראליים המובאים במחקר מוצגים תוך פרשנות לא נכונה של משמעותם; מנגד, חסרות דוגמאות מספרי הלימוד במקצוע מולדת, חברה ואזרחות ובמקצוע הגיאוגרפיה, שבהן מתוארת החברה הערבית באופן מכבד, שוויוני ומאזן.

¹⁵ הודעת המשרד לתקשורת נכללה במסמך התגובה של מטה ההסברה הלאומי; שם.

יש לציין כי בשונה מהמקרה של מחקר ספרי הלימוד הישראלי-פלסטיני, משרד החינוך שותף בשלוש השנים האחרונות במחקר ספרי לימוד ישראלי-גרמני; להרחבה ראו: אריה קיזל, "מחקר ספרי לימוד ישראל-גרמניה ככלי בידי מקבלי החלטות בתחום מדיניות החינוך", **בטאון מכון מופ"ת**, מס' 50, עמ' 106-110.

¹⁶ דלית שטאובר, מנכ"לית משרד החינוך, תשובה על פניית מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 4 באפריל 2013.

חוות הדעת שנכללו בתשובת המשרד על פנייתנו הן של דליה פניג, סגנית יושב-ראש המזכירות הפדגוגית ומנהלת אגף א' לפיתוח פדגוגי, ושל ד"ר אורנה כץ אתר, מנהלת תחום דעת היסטוריה בחינוך הממלכתי ומפמ"ר (מפקחת-מרכזת) היסטוריה במשרד החינוך.

נוסף על הדברים המוצגים לעיל, בחוות הדעת הובאה התייחסות לפסילתו של ספר הלימוד "ללמוד את הנרטיב ההיסטורי של האחר" במשרד החינוך. לטענת המשרד, התיאור של פסילה זו המוצג במחקר מוביל להנחה המוטעית שהפסילה הייתה על רקע פוליטי, אולם הפסילה הייתה על רקע כשלים דידיקטיים חמורים.

- אשר לממצאים הנוגעים למפות בספרי הלימוד הישראליים, המדיניות היא שהמפות בספרי הלימוד בגיאוגרפיה מציגות את מצב הגבולות על-פי הנחיות המרכז למיפוי ישראל – הגוף הממשלתי הרשמי האחראי לכך. כמו כן, ספרי הלימוד מציגים את הגבולות ההיסטוריים של המדינה תוך ציון השנה שאליה המפה מתייחסת, וכך למשל התלמידים נחשפים לגבולות הקו הירוק במפות שמראות את גבולות המדינה בשנים 1948-1967. גם בכל ארבעת ספרי הלימוד בהיסטוריה שאישר משרד החינוך מוצגות מפות המציינות את הקו הירוק כקווי שביתת הנשק עם מדינות ערב.
- מכיוון שהחוקר הישראלי שערך את המחקר אינו היסטוריון, יכולתו לשפוט את האירועים ההיסטוריים המתוארים בספרי הלימוד לוקה בחסר (טענה זו הועלתה כאמור גם במסמך התגובה של מטה ההסברה הלאומי); שתי דוגמאות בולטות לכך:
  - הצגתם של תיאורים מסוימים מתוך ספרי הלימוד הפלסטיניים כמייצגים אירועים היסטוריים ממשיים, אף שבעצם מדובר בסילוף של ההיסטוריה אשר אינו נתמך במחקר כלשהו;
  - הצגתם של תיאורים עובדתיים מתוך ספרי הלימוד הישראליים, כגון פעולות טרור של אש"ף נגד ישראל (ובהן רצח הספורטאים הישראליים במינכן), כדוגמה לייצוג שלילי כביכול של האחר.
- יש התייחסות מקילה לטקסטים מספרי הלימוד הפלסטיניים שהם בגדר הסתה, וכן ניסיון לתרץ ולקבל את האופן המוטה שבו מוצגת ישראל בספרי הלימוד הפלסטיניים (למשל באמצעות תיאורם של הפלסטינים ככאלה הנתונים בשלבים מוקדמים של בניית אומה או באמצעות תיאור המצוקה שבה הם שרויים).

2.2. תגובות של גורמים אחרים הנוגעים בדבר

2.2.1. גורמים רשמיים

משרד החוץ של ארה"ב¹⁷

מתדריך רשמי לתקשורת שנתנה דוברת משרד החוץ האמריקני בווישינגטון עולה כי אף שהמחקר האמור מומן באמצעות מענק מטעם המשרד, המשרד אינו נוקט עמדה בדבר המחקר או ממצאיו. לדבריה, משרד החוץ לא עשה הערכה עצמאית של המחקר, ואין בכוונתו לעשות זאת. הדגש העיקרי שניתן בתדריך הוא שמשרד החוץ נענה לבקשותיהם של ארגונים לא ממשלתיים למימון מחקרים מסוג זה אשר נמצאו מתאימים, במטרה להעמיד את ממצאי המחקרים לרשותם של הגורמים המעוניינים בכך,¹⁸ אך אין בכך משום כוונה שהמחקרים ישמשו את הממשל האמריקני. בתגובה נוספת לכלי התקשורת, הזהה

¹⁷ United States Department of State, [Daily Press Briefing, Washington, DC, February 4th, 2013](#).

ההפניה לתגובה זו ולתגובות רשמיות נוספות של משרד החוץ האמריקני בכלי התקשורת התקבלה באמצעות: Ralph Amelan, Information Resources, The American Center – Jerusalem, Embassy of the United States of America, March 14th, 2013.

¹⁸ בהקשר זה צוין בתדריך כי המשרד מקווה שמועצת המוסדות הדתיים של ארץ הקודש תוכל להשתמש בממצאי המחקר באופן קונסטרוקטיבי לצורך מימוש יעדיה לקידום החינוך לשלום ולסובלנות דתית.

ברובה לזו שהוצגה לעיל, צוין כי שלא כפי שנטען בפרסומים שונים, משרד החוץ האמריקני לא ביטל במהלך המחקר את מימונו, ואף לא איים לבטלו.

הרשות הפלסטינית¹⁹

סלאם פיאד, ראש הממשלה של הרשות הפלסטינית (שהתפטר לאחרונה מתפקידו), הודיע כי הוא מקבל בברכה את ממצאי המחקר, אשר לטענתו מאשרים כי ספרי הלימוד הפלסטיניים אינם כוללים כל הסתה בוטה המבוססת על זלזול כלפי האחר כפי שנטען כנגדם. פיאד ציין כי הרשות הפלסטינית הקפידה על שיתוף פעולה עם עורכי המחקר עוד מראשיתו, לנוכח החשיבות שהיא מייחסת לנושא בכללותו, ובפרט לצורך לדון בו באופן מקצועי ואובייקטיבי. עוד ציין פיאד כי הנחה את משרד החינוך של הרשות ללמוד את הדוח ולהיעזר בממצאיו בהמשך הפיתוח של ספרי הלימוד הפלסטיניים.²⁰

2.2.2. גורמים אחרים

כאמור, שני חברים בוועדה המדעית המייעצת למחקר הגיבו על ממצאיו, ונוסף על כך פורסמו תגובות הן מטעם גורמים מקצועיים העוסקים בחקר ספרי לימוד והן מטעם גורמים אחרים.²¹

אחד משני חברי הוועדה המדעית המייעצת שהסתייגויותיהם מדוח המחקר נכללו בתגובת מטה ההסברה הלאומי הוא ד"ר ארנון גרוס, חוקר ספרי לימוד ואיש קול ישראל בשפה הערבית. להלן עיקרי הערותיו של ד"ר גרוס על המחקר שהועברו בתשובה על פנייתו:²²

- הצגת ממצאי המחקר, כמו גם המחקר בכללותו, נוטים ליצור רושם של איזון "מאולץ" בין מערכת החינוך הישראלית למערכת החינוך הפלסטינית, בשל כמה גורמים עיקריים, ובהם:

- אימוץ מתודולוגיה לא מתאימה, המבוססת על מדידה כמותית של ביטויים, ואינה מאפשרת ניתוח מעמיק של המשמעות, המשקל (ביחס לביטויים אחרים בטקסט) וההקשר של ביטוי מסוים. כך נוצר מחקר "שטוח" אשר נכשל בייצוג המאפיינים האמיתיים של כל אחת מתוכניות הלימודים;

- הצגה מצמצמת של הגישה הרווחת בספרי הלימוד הפלסטיניים שמתנגדת לאחר יהודי-ישראלי באמצעות השמטה של קטעים מסוימים מן החומר הנחקר, שחלקם (כגון

---

¹⁹ Palestine News & Info Agency – Wafa, [Fayyad welcomes international report on school books](#), February 4th, 2013.

²⁰ שם; בהמשך דבריו ציין פיאד כי המאמץ הנמשך לפיתוח תוכניות לימודים לבתי-הספר הפלסטיניים נועד הן להבטיח את היותם עדכניים והן להתאימם לערכים המושרשים בקרב העם הפלסטיני – דו-קיום, סובלנות, צדק וכבוד האדם – שהם לדבריו מרכיב מרכזי ב"מערכת ערכי המוסר שעל בסיסה תיוסד מדינה פלסטינית עצמאית".

²¹ מלבד התגובות של הגורמים המוצגים לעיל, פרסום ממצאי הדוח גרר גל של תגובות באינטרנט וברשתות החברתיות. היו שטענו כי תוצאות המחקר מוטות לטובת הצד הפלסטיני (ראו למשל בן-דרור ימיני, [הכשר להסתה...](#), בבלוג nrg-מערב, 8 בפברואר 2013, ובמקור באנגלית, באתר [Times of Israel](#); לילך מועלם, [המחקר האמריקני על ספרי הלימוד בישראל וברשות הפלסטינית – היה ידוע מראש](#), באתר "kr8 – ישראלי פטריוטי", 5 בפברואר 2013). לעומת זאת אחרים טענו כי הדוח או היבטים מסוימים בו מוטים לטובת הצד הישראלי (ראו נורית פלד אלחנן, [הערות למחקר 'קורבנות של הנרטיבים של עצמנו?' באתר "על צד שמאל"](#), 18 בפברואר 2013; מיכל זק, [מחלוקת שמייצרת קונצנזוס](#), באתר "העוקץ", 27 בפברואר 2013).

²² ד"ר ארנון גרוס, דואר אלקטרוני, תשובה על פניית מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 29 באפריל 2013. נוסף על דבריו אלו של ד"ר גרוס ועל ממצאי מחקרו בנושא "זכות השיבה" אשר יוצג להלן, פרסם ד"ר גרוס בשנת 2012 מאמר המסכם עשר שנות מחקר שעשה במסגרת מכון IMPACT-SE, אשר בו ממצאים הנוגעים לניתוח ספרי הלימוד הפלסטיניים בשנים 2000-2010 תוך השוואתם לספרי לימוד במדינות ערביות אחרות ולספרי לימוד ישראליים. ראו:

Arnon Groiss, "De-legitimization of Israel in Palestinian Authority Schoolbooks", *Israel Affairs* 18(3), 2012, pp. 455-484.

קטעים מתוך ספרי הלימוד שבהוצאת משרד ההקדשים והדת הפלסטיני) רוויים בביטויים של דמוניזציה ודה-הומניזציה; בעניין זה ציין ד"ר גרוס כי התשובות שקיבל מצוות המחקר בנוגע לרשימת הקטעים שהושמטו היו בלתי מספקות לטעמו, משום שהנימוקים הרווחים בהם היו כי מדובר בביטויים שאינם מפורשים דיים (אף כי לטענת ד"ר גרוס יש חשיבות רבה גם בניתוח של ביטויים משתמעים של דמוניזציה, ולא רק אלו המפורשים ביותר), כי מדובר בטקסטים הלקוחים מכתבי הקודש (אף כי לטענתו מדובר בספרי לימוד המיועדים להוראת נושאי הדת אך לא בכתבי הקודש עצמם) או כי מדובר בביטויים לגיטימיים של "הנרטיב הלאומי", אשר דוגמאות דומות להם כבר הוערכו (נימוק אשר אינו קביל לטענתו במחקר המתבסס על הערכות כמותיות).

- הצגה מצמצמת של הגישה המכילה בספרי הלימוד הישראליים כלפי האחר הערבי-פלסטיני, העולה מן הציטוטים המובאים במחקר אך אינה נדונה במפורש בדוח המחקר עצמו. צמצום זה נעשה גם באמצעות הרחבה לא מידתית של העיסוק בחינוך החרדי בדוח.

- התמקדות בבחינת קיומה של דה-לגיטימציה רק במובן של היעדר מידע על האחר, ללא התחשבות בביטויים אפשריים אחרים של דה-לגיטימציה (וללא ייצוג מספק של המידע שספרי הלימוד הישראליים כן מוסרים על האחר). כמו כן, הזנחת נושאים אחרים שאפשר לבחון לצד דה-לגיטימציה, כגון היקף התכנים המבטאים חינוך לשלום. הדבר נובע מכך שהגדרת התחומים להערכה לא נעשתה כראוי, וכך תחומים חשובים לא נחקרו (ד"ר גרוס הביא הצעה לניסוח מחודש של הקטגוריות והשאלות המפורשות להערכה, אשר נותן לשיטתו מענה לפגמים במחקר בשלב זה).

- שימוש מופרז בתפיסה הכללית של "נרטיבים" בניתוח ממצאי המחקר ופרשנותם, על חשבון בחינה מדוקדקת של הטקסטים ומשמעותם.

- השימוש במונחים אשר שימשו קריטריון להערכה נעשה לעתים תוך הרחבתם (למשל "דה-לגיטימציה") ולעתים תוך צמצומם (למשל "דמוניזציה"). לעתים בתוך כך טושטשו הבדלים כגון ההבדל בין ההקשר האסלאמי של מות קדושים לבין המושג החילוני הפטריוטי של הקרבה עצמית.

גורם מקצועי נוסף שפרסם הערות על ממצאי המחקר הוא מכון IMPACT-SE, אשר עוסק שנים רבות בחקר ספרי לימוד (בפרק 3 יוצגו עיקרי ממצאיו האחרונים בנוגע לספרי הלימוד הפלסטיניים). הערותיו העיקריות של המכון:²³

- דוח המחקר משקף פער גדול בין הנאמר בציטוטים המובאים בו לבין מסקנות מחבריו, בין היתר עקב טשטוש הבדלים בין מערכות החינוך, למשל בכל הנוגע להתייחסות של כל מערכת חינוך אל הנרטיב האחר ואל הסכסוך הישראלי-פלסטיני כסכסוך פוליטי בעיקרו שייפתר בדרכי שלום. התייחסות כזאת קיימת בספרי הלימוד הישראליים (גם אם במידה לא מספקת) אך אינה קיימת בספרי הלימוד הפלסטיניים, אשר חלקם מעודדים "מלחמת נצח על אדמת פלסטין" (יש

²³ מכון IMPACT-SE, "הזדמנות לחינוך לשלום – הערות בנוגע למחקר ספרי הלימוד של מועצת המוסדות הדתיים בארץ הקודש", פברואר 2013.

בהם על-פי מחקרי המכון ממדים חיוביים אחרים, כגון חינוך לשיח דמוקרטי, כבוד לנשים ולמבוגרים ועוד, שגם הם אינם מוזכרים בדוח המחקר האמור).

- כריכתו של החינוך הממלכתי בישראל בחינוך החרדי גורמת להבלטת התפל על חשבון העיקר, בין היתר משום שנכון יותר להשוות את ספרי החינוך החרדי לספרים של המשרד הפלסטיני לענייני דת (אשר מחקרים מצאו כי הם קיצוניים ביותר), ומשום שממצאי מחקר שעורך המכון בימים אלו על החינוך החרדי מעלים כי רוב ספרי הלימוד בחינוך החרדי אינם עוסקים בנושאים פוליטיים כלל אלא בנושאים דתיים גרידא.
- בנוגע לסוגיית המפות, יש הבדל בין התייחסותם המבולבלת והלא-עקבית של ספרי הלימוד הישראליים לגבולות הקבע של ישראל לבין המחיקה השיטתית של ישראל והערים הישראליות בספרי הלימוד הפלסטיניים. במחקרי המכון נמצא כי המחיקה השיטתית דווקא מחמירה עם השנים (למשל, באחת המהדורות החדשות הוחלפה מפה אשר הציגה במהדורה קודמת את הרובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים). בהקשר זה צוין כי לא מדובר בהבדלים בין נרטיבים אלא במסירת מידע מטעה ומבלבל לילדים הפלסטינים.
- על אף הערות המכון, עצם פרסום המחקר והדיון שפרסום זה מעורר הם לשיטתו חשובים ורצויים, והמכון מצטרף להמלצת החוקרים להקים ועדה ישראלית וועדה פלסטינית לבדיקת הממצאים.

3. מחקרים ודוחות נוספים²⁴

3.1. המשרד לנושאים אסטרטגיים – "מדד תרבות השלום וההסתה ברשות הפלסטינית"

בשנת 2010 החל המשרד לנושאים אסטרטגיים לעקוב ולדווח לממשלה על ממצאים הנוגעים להסתה ברשות הפלסטינית כלפי ישראל (קריאה ישירה ומפורשת לאלימות ולטרור; יצירת אווירה של אלימות וטרור; הסתה לשנאה ודמוניזציה של מדינת ישראל; היעדר חינוך לשלום) ב"מדד תרבות השלום וההסתה". בסיכום ממצאי המדד שהוצג בישיבת הממשלה בדצמבר 2012 צוין כי הרשות הפלסטינית עושה מאמץ שיטתי ועקבי להנחיל לציבור הפלסטיני נרטיב שבו שלושה יסודות עיקריים:²⁵

1. "טיפול האמונה שכל 'פלסטין ההיסטורית' (מהים התיכון לנהר הירדן) תשוב לידי הפלסטינים, תוך הכחשת זכותה של ישראל להתקיים כמדינה, קל וחומר, כמדינת הלאום של העם היהודי.
2. דמוניזציה ודה-הומניזציה של הציונים, היהודים ככלל והישראלים והמתנחלים כפרט.
3. כל צורות המאבק – כולל טרור – הינן לגיטימיות. הבחירה בדרך המאבק נעשית בהתאם לנסיבות. ההסכמים עם ישראל אינם מבטלים את הלגיטימיות של המאבק."

²⁴ יש להדגיש כי הסקירה במסמך זה מבוססת על מקורות שהתפרסמו בשפה העברית ובשפה האנגלית בלבד. להתייחסות רחבה לנושא ההסתה כנגד יהודים בספרי לימוד במדינות ערביות ומוסלמיות שונות, ראו גם:

Yohanan Manor, "Anti-Jewish Sentiments and Stereotypes in Arab and Muslim Schoolbooks", in: *The Changing Forms of Incitement to Terror and Violence: The Need for a New International Response*, Jerusalem Center for Public Affairs and Konrad Adenauer Stiftung, 2012.

²⁵ משרד ראש הממשלה, מצגת ממצאי "מדד תרבות השלום וההסתה ברשות הפלסטינית", [סקירה מיוחדת על מצב ההסתה ברשות הפלסטינית](#), ישיבת הממשלה, 2 בדצמבר 2012.

על-פי סיכום זה מאמציה של הרשות הפלסטינית להנחיל את הנרטיב האמור מכוונים לציבור הפלסטיני בכלל ולילדים ונוער בפרט. עוד צוין כי השילוב של אווירה התומכת באלימות, דמוניזציה של ישראלים ויהודים ואי-יצירת תרבות של שלום מוביל ל"יצירת אתוס המנציח את הסכסוך באמצעות קידוש ערכי היסודי המונעים שלום".

אשר לתוכני החינוך, מובאים ממצאים של מעקב אחר זירות של העברת מסרים חינוכיים נוסף על ספרי הלימוד, וצוין כי הן חושפות את "עומק ההיקלטות של מסרי ההסתה והנצחת הסכסוך בקרב התלמידים ברשות הפלסטינית". למשל מוצגים ציטוטים קשים על ישראל ועל היהודים מתוך דפי הפייסבוק של ארבעה בתי-ספר ברשות הפלסטינית.²⁶

3.2. מחקר אקדמי בנושא ספרי הלימוד הפלסטיניים בהיסטוריה²⁷

בשנת 2012 פורסם מאמר של ד"ר סמירה עליאן המציג מחקר שעסק בספרי הלימוד הפלסטיניים בהיסטוריה. במחקר נעשה ניתוח תוכן (טקסטים ומרכיבים אחרים, כגון תמונות ומפות) של שבעה ספרי לימוד בהיסטוריה לכיתות ז'-י"ב, וכן ראיונות פתוחים עם בעלי תפקידים רלוונטיים במשרד החינוך של הרשות הפלסטינית ובמרכז הפלסטיני לפיתוח תוכניות לימודים. שתי שאלות המחקר שנבחנו:

א. האם ספרי הלימוד של הרשות הפלסטינית בהיסטוריה הצליחו להציג לתלמידים את דמות העצמי ואת דמותו של האחר באופן המאפשר לתלמידים הפלסטיניים לפתח זהות לאומית, אתנית ותרבותית קולקטיבית?

ב. האם משרד החינוך של הרשות הפלסטינית הצליח לשמור על רמת חינוך גבוהה בספרי הלימוד שנחקרו?

המסקנה המרכזית של המחקר היא שמשרד החינוך של הרשות הפלסטינית הצליח לספק לתלמידיו תכנים לימודיים המציגים תפיסה של העצמי ושל האחר באופן המאפשר לתלמידים לגבש ולפתח זהות לאומית ואתנית בעלת השפעה חברתית ברורה. על-פי המחקר, התכנים בנושא "השאלה הפלסטינית" מועברים בספרי הלימוד מתוך זווית הראייה הפלסטינית באופן סובייקטיבי ברור ומובחן, וכך גם גישתם של הספרים לקונפליקט הישראלי-ערבי, המתאפיינת בהתנגדות לרעיון הציוני, אך לא בהתנגדות ליהדות כדת.

²⁶ לדוגמה, בדף הפייסבוק של בית-הספר היסודי לבנים בקלקיליה הוצג המשפט "אני שונא את ישראל" במגוון שפות; בדף הפייסבוק של בית-הספר התיכון לבנות בטול-כרם מופיע משפט המיוחס כביכול לאדולף היטלר ובו נאמר: "יכולתי להרוג את כל היהודים בעולם, אך הותרתי כמה מהם, כדי שתדעו מדוע הרגתי אותם".

המכון "מבט לתקשורת פלסטינית" (Palestinian Media Watch), אשר ממצאי המעקב שלו אחר כלי התקשורת הפלסטיניים משמשים לעתים מקור לדיווחי "מדד ההסתה", הצביע בעבר גם על כך ששמות בתי-ספר ברשות הפלסטינית נושאים מסרים של מאבק בישראל, למשל באמצעות קריאת בתי-ספר על שם מחבלים שהשתתפו בפעולות טרור נגד ישראל. ראו באתר המכון, [שמות בתי-ספר ברשות הפלסטינית](#).

²⁷ Samira Alayan, "History Curricula and Textbooks in Palestine: Between Nation Building and Quality Education", in Samira Alayan, Achim Rohde and Sarhan Dhouib (Eds.), *The Politics of Education Reform in The Middle East: Self and Other in Textbooks and Curricula*, New York, Berghahn Books, 2012, pp. 209-236.

בקובץ מאמרים זה נכלל מאמר נוסף אשר עסק בספרי הלימוד הישראליים והפלסטיניים, ונדון בו בין השאר הפרויקט שבו נכתב ספר הלימוד "ללמוד את הנרטיב ההיסטורי של האחר" שהוזכר לעיל. ראו:

Achim Rohde, "Bridging Conflicts through History Education? A Case Study from Israel/Palestine", pp. 237-260.

בפרק במאמר זה המפרט את הממצאים בנוגע לתיאור דמות האחר מצוין כי התנועה הציונית ותוכניותיה הקולוניאליסטיות נסקרות בהרחבה בספרי הלימוד בהיסטוריה, וכי מאופן הגדרתה של הציונות בספרים אלו עולה כי היא נתפסת כיריב העיקרי של השאיפות הלאומיות הפלסטיניות.

המאמר מציין כי ספרי הלימוד הפלסטיניים עוסקים בהיסטוריה היהודית באזור ומכירים בכך שיהודים חיו בארץ בתקופות שונות, אך בד בבד הם מתייחסים גם לזכותם ההיסטורית של המוסלמים על הארץ (ככלל, על-פי המאמר, תפיסת העצמי בספרים אלו נובעת בעיקר מגישה אתנו-דתית, דהיינו מהתרבות הערבית-מוסלמית).

במאמר צוין במפורש שברוב הגדול של המפות בספרי הלימוד הפלסטיניים בהיסטוריה אין אזכור של ישראל. בראיונות שערכה החוקרת נשאלו על כך האחראים לפיתוח תוכניות לימודים ברשות הפלסטינית, ובתשובתם הם ציינו בין השאר כי "מטרתם של ספרי הלימוד אינה לקבוע את גבולות המדינה הפלסטינית, כיוון שזהו עניין פוליטי, לא עניין חינוכי. כאשר ייקבעו גבולות אלו, הם ייכללו בתוכנית הלימודים; גם אם הדבר יתרחש, התפיסה של 'פלסטין ההיסטורית' לא תיעלם לחלוטין, כפי שהתלמידים הישראלים לומדים גם כיום על מדינה ללא גבולות".

מן המאמר עולה עוד כי ספרי הלימוד הפלסטיניים בהיסטוריה עוסקים בהרחבה באירועים היסטוריים מן המאה ה-20 הקשורים לנרטיב הפלסטיני ולשאלה הפלסטינית, ובתוך כך הם עוסקים בהתנגדות הפלסטינית (האינתיפאדה הראשונה והשנייה), בסבל של העם הפלסטיני תחת השלטון הצבאי הישראלי, בהפקעת הקרקעות וההתנחלויות, בשליטתה של ישראל על הכלכלה הפלסטינית ועל משאבים שונים ועוד. על-פי המאמר, בהקשרים אלו ישראל מוצגת בספרים בבירור בדמות של יריב ושל תוקפן, ובתוך כך הספרים מבטאים התנגדות לציונות, בין היתר על רקע האי-הכרה הציונית בזכויותיו של העם הפלסטיני בארצו. זאת ועוד, בנוגע להצעות החלוקה ולפתרונות שהציע האו"ם ספרי הלימוד הפלסטיניים גורסים כי התנועה הציונית היא שהתנגדה לפתרונות והפרה את ההסכמים ובכך הכשילה את השלום.

עם זאת, כאמור, המאמר מציין כי ספרי הלימוד הפלסטיניים מצליחים להפריד בין תיאור המחשבה הציונית לבין תיאור היהדות כדת או כקהילה, ולא נמצא במחקר שום קטע שיש בו משום עוינות או אלימות כלפי יהודים באשר הם. בסיכום המאמר המחברת מציינת כי הוגן לומר שתיאור האירועים הנוגעים לשאלה הפלסטינית בספרי הלימוד שנחקרו אינו אובייקטיבי, אלא מוצג מנקודת מבט פלסטינית סובייקטיבית, משום שבגיבוש ספרי הלימוד הפלסטיניים בהיסטוריה הובאו בחשבון כלל השיקולים החברתיים, הכלכליים והפוליטיים של העם הפלסטיני, וכן נסיבותיו של הכיבוש הישראלי המתמשך, ואלה חייבו את כותבי הספרים להעביר את הנרטיבים ההיסטוריים באופן סובייקטיבי כדי שיוכלו לסייע בעתיד להקמתה של מדינה פלסטינית.²⁸

---

²⁸ מאמר נוסף הן הרחבה במגבלות ובסיכויים הנוגעים לאפשרויות פיתוחם של ספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים פורסם בשנת 2011:

Andre' Elias Mazawi, "Which Palestine Should We Teach? Signatures, Palimpsests, and Struggles over School Textbooks", *Studies in Philosophy and Education* 30(2), 2011, pp. 169-183.

במאמר זה מצוטט קטע מדבריו של אחד מחברי צוות הפיתוח של תוכניות הלימודים הפלסטיניות, שאמר כבר ב-1996: "איזו פלסטין עלינו ללמד – האם זו פלסטין ההיסטורית, עם הגיאוגרפיה הכוללת שלה, או פלסטין שתקום כתוצאה מההסכמים עם ישראל? ואיך עלינו להתייחס לישראל – האם רק כמדינה שכנה, או שמא כמדינה אשר קמה על הריסותיה של רוב פלסטין? ... על תוכנית הלימודים החדשה להיות פלסטינית לחלוטין, באופן המכיר במציאות העובדתית אך מבלי לזייף את האמת ההיסטורית ואת השלכותיה הרלוונטיות להוראת מדעי החברה".

3.3. מחקר ספרי הלימוד ברשות הפלסטינית של מכון IMPACT-SE

במאי 2011 פרסם מכון IMPACT-SE דוח עדכני על ספרי הלימוד הפלסטיניים לכיתות א'-י"ב, שנכללו בו גם מהדורות חדשות (מן השנים 2009-2010) של ספרי לימוד אשר פורסמו במקור בשנים 2000-2006, וכן ספרי לימוד של משרד ההקדשים והדת ברשות הפלסטינית. נסקרו במחקר זה קרוב ל-120 ספרי לימוד פלסטיניים ששימשו בפועל במערכת החינוך של הרשות הפלסטינית בשנות הלימודים 2009/10 ו-2010/11.²⁹

ממצאי המחקר מעידים על מגמה כללית המשלבת התעלמות מוחלטת מזכויותיהם של היהודים בארץ-ישראל והתעלמות כמעט מוחלטת מקיומה של מדינת ישראל. נוסף על כך עלה במחקר יש עדיין מידיה בלתי מבוטלת של דמוניזציה כלפי יהודים וכלפי ישראל, ובתוך כך הכנת התלמידים למאבק אליס לשחרור הארץ, ואין מסרים של חינוך לסובלנות, לפיוס ולשלום. נמצא עוד כי הסכסוך הישראלי-ערבי מוצג בספרי הלימוד הפלסטיניים באופן מוטה וחד-צדדי, והצד הישראלי נתפס כאחראי הבלעדי לעולות הסכסוך.

בבחינת השינויים שחלו בספרי הלימוד הפלסטיניים עם השנים ובהשוואה לבדיקות קודמות, המחקר מצביע על כך שהיסודות המרכזיים שאפיינו ספרים אלו בעבר, שתוארו לעיל, נותרו בעינם, ויתרה מזו, בחלק מן המקרים שבהם ניכרה התקדמות מתונה בדוח של המכון ממרס 2008 – חלה עתה נסיגה.

עוד נמצא כי ספרי הלימוד הפלסטיניים כוללים ביטויים אסלאמיים רדיקליים של מחויבות לגיהאד ולמות קדושים, ופתרון המצב הנוכחי מוצג בעיקר בדרך של מאבק ושל ניצחון, ולא בדרך של פיוס או שלום. תופעה זו חמורה במיוחד בספרי הלימוד של משרד הווקף וענייני הדת הפלסטיני. כמו כן, בספרי הלימוד הפלסטיניים כמעט אין מידע על יהודים (למשל על ההיסטוריה שלהם או על תרבותם ודתם) או על מדינת ישראל (למשל על המבנה הפוליטי והחברתי שלה, הכלכלה והחברה). גם השואה עדיין אינה נכללת בספרי הלימוד.

נוסף על האמור לעיל, ביוני 2012 פרסם המכון דוח מחקר על ספרי הלימוד הישראליים והתייחסותם לנושאים של שלום, סובלנות, והאחר הפלסטיני. ממחקר זה עלה בין השאר כי על אף הסלמת הסכסוך הישראלי-פלסטיני בשנות האלפיים, ספרי הלימוד הישראליים ממשיכים להעביר מסרים שלפיהם שלום עם הפלסטינים הוא רצוי ואפשרי, גם אם מורכב. נוסף על כך נמצא כי הוסרו מתוכנית הלימודים ספרים או תכנים המעבירים מסרים שעלולים לפגוע בחינוך לשלום ולסובלנות בהקשר הפלסטיני.³⁰

נזכיר כי להבדיל מן הממצאים המתוארים לעיל, במסמך הקודם שהוכן במרכז המחקר והמידע של הכנסת בנושא זה צוין כי יש חוקרים ישראלים הגורסים כי ספרי הלימוד הישראליים אינם תורמים לחינוך לשלום, שכן יש בהם אי-הכרה בעמדות הלאומיות הפלסטיניות וסטריאוטיפים שליליים כלפי הערבים.³¹

²⁹ IMPACT-SE Report, [Israel, the West, Women and the Environment in Palestinian Textbooks](#), 2011.

מכון IMPACT-SE הוא ארגון לא ממשלתי ללא כוונת רווח אשר הוקם בשנת 1998 (בשם CMIP) ובסיסו בניו-יורק. להרחבה בדבר מחקרים קודמים של מכון זה בנושא ספרי הלימוד הפלסטיניים ראו מסמך מרכז המחקר והמידע של הכנסת, הערה 3 לעיל.

³⁰ יעל ט-סקר, מכון IMPACT-SE, שלום, סובלנות וה"אחר" הפלסטיני בספרי הלימוד הישראליים, יוני 2012.

³¹ לדוגמה: Nurit Peled-Elhanan, *Palestine in Israeli School Books: Ideology and Propaganda in Education*, London, Tauris Academic Studies, 2012.

4. מקומה של הטענה הפלסטינית בדבר "זכות השיבה" בתוכני הלימוד

דוח שחיבר ד"ר ארנון גרויס, שפרסם לאחרונה המרכז לחקר מדיניות המזרח התיכון (ושהוצג בראשית שנת 2012 בתדריך בקונגרס האמריקני), גורס כי ספרי הלימוד הפלסטיניים מטמיעים בקרב התלמידים מסרים הנוגעים ל"זכות השיבה" הפלסטינית (תמיכה בזכותם כביכול של פלסטינים וצאצאיהם אשר עזבו את בתיהם בארץ בשנת 1948 או אחר כך לחזור לבתים אלו ולתחומי הארץ ולתבוע את רכושם שננטש או אבד במלואו). על-פי הדוח, התביעה ל"זכות שיבה" בלתי מוגבלת היא חסרת תקדים בהיסטוריה העולמית, ולא זו בלבד אלא שהמשמעות של מימושה המלא היא השמדת מדינת ישראל כמדינה יהודית, ומכאן שתימנע זכותו המוכרת של העם היהודי להגדרה עצמית. לפיכך, הדוח מסיק כי ככלל, הטמעת מסרים בדבר "זכות השיבה" באמצעות ספרי הלימוד במערכת החינוך מנוגדת לאפשרות של כינון שלום בין ישראל לשכנותיה. הדוח מתמקד בבתי-הספר הפלסטיניים המופעלים על-ידי אונר"א, אשר לפי הדוח אמורה להיות מחויבת להחלטות האו"ם ולעקרונותיו בנושא קידום השלום.³²

על-פי הדוח, הטמעת המסרים בדבר "זכות השיבה" במערכת החינוך הפלסטינית כוללת הקנייה של יסודות אידיאולוגיים שלפיהם הארץ שייכת לערבים הפלסטינים בלבד, אך במאה ה-19 התמקדו בה "השאיפות החמדניות של התנועה הציונית", שנקטה גישה של גירוש האוכלוסייה הילידית. בעניין זה מוצגים בדוח ציטוטים מתוך ספרי לימוד פלסטיניים בתחום "החינוך הלאומי" על אירועי הנכבה, אשר גרמו לשיטתם לעזיבתם של פלסטינים רבים את בתיהם, ובהמשך לכך מוצגת שאיפתם (והמתנתם) של הפלסטינים הגולים הרבים ברחבי העולם לחזור למולדתם. דוגמאות נוספות להטמעת מסרים אלו מובאות בדוח באמצעות ציטוטים מתרגילים המיועדים לתלמידים בספרי לימוד בתחום השפה הערבית.

בהמשך הדוח נטען כי למסרים בדבר "זכות השיבה" יש אופי אלים, כפי שמתבטא בכמה טקסטים בספרי הלימוד, משום שמימושה של "זכות" זו מוצג לילדים הפלסטינים כדבר שאינו תלוי בהסכמתה של ישראל או בהסכמים עמה אלא כאירוע מתחייב. זאת ועוד, לפי הדוח, אזכורה של השיבה הרצויה לצד מונחים כגון "ג'יהאד" ומילים כגון "דם" מצביע על כך שמימושה של "זכות השיבה" אינו עומד בפני עצמו, אלא הוא חלק מהמאבק נגד ישראל לשחרור, ולפיכך יש לו קשר ישיר לביטויים נוספים של אי-הכרה בישראל ושל דה-לגיטימציה נגדה המופיעים בספרי הלימוד. לנוכח האמור לעיל, מסקנתו של הדוח היא שבת-הספר של אונר"א, שמשמשים בהם ספרי הלימוד הפלסטיניים, ובכללם טקסטים המיועדים להטמיע מסרים בדבר "זכות השיבה", ממלאים תפקיד בהנצחת הסכסוך ובמניעת חינוך לשלום, ולכן יש לשנות בהקדם מדיניות זו הנהוגה בהם.

טענות דומות בדבר היותה של "זכות השיבה" מרכיב מרכזי בתכנים של ספרי הלימוד הפלסטיניים במסגרת המאבק הפלסטיני והג'יהאד מוצגות גם בדוח עדכני של המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון

³² Dr. Arnon Groiss, The Center for Near East Policy Research, [Teaching "The Right of Return" in UNRWA Schools](#), 2011.

טענות אלו נתמכות גם בסרטון בשם "בתוככי כיתת הלימוד של אונר"א" שהפיק לאחרונה מכון המחקר הנ"ל, אשר מובאים בו ראיונות רבים עם מורים ותלמידים בבתי-ספר של אונר"א בתחומי הרשות הפלסטינית. הסרטון מצביע גם על חשיבותם של מסרים המועברים בעל-פה על-ידי המורים בכיתות, וזאת בצד חשיבותם של חומרי הלימוד המודפסים:

Nahum Bedein Center for Near East Policy Research, ["Inside the UNRWA Classroom"](#).

ראו גם: הפרורם למאבק באנטישמיות, [ספרי לימוד של האו"ם עבור הילדים הפלסטיניים עמוסים בחומר נפץ אנטישמי](#), [אנטי-אמריקני ואנטי-ישראלי](#), 30 בינואר 2012.

(ממרי"י).³³ בדוח זה מובאים ציטוטים מספרי הלימוד הפלסטיניים שבאמצעותם מוטמעים המסרים בדבר "זכות השיבה", ובתוך כך נטען כי מסרים אלו מועברים גם באופן לא ישיר לתלמידי הכיתות הנמוכות (כיתות א' ובי') באמצעות איורים או סיפורים הנוגעים לחיים במחנות הפליטים.

בעניין זה ראוי לציין גם מחקר שערך בעבר פרופ' אלי פודה, אשר השווה את ספרי הלימוד הישראליים לספרי הלימוד הפלסטיניים בעניין חוק השבות, "זכות השיבה" והאחריות לבעיית הפליטים הפלסטיניים (ספרי הלימוד הפלסטיניים שנותחו במחקר היו ספרים שהוכנסו לשימוש בשנים 2000-2002). המסקנה העיקרית של מחקר זה הייתה שיש פער באופן הצגת הדברים בין ספרי הלימוד הישראליים לפלסטיניים, אם כי הפער ניכר מעט פחות מהצפוי. בכל מה שנוגע לתכנים של ספרי הלימוד בנושא הפליטים, המחקר מצא כי ככלל, ספרי הלימוד הישראליים מציגים את תמונת הידע הקיימת בהיסטוריוגרפיה כיום, ובכלל זה גישותיהם של "היסטוריונים חדשים". לעומת זאת, ספרי הלימוד הפלסטיניים מציגים תמונה הנאמנה לתפיסה פלסטינית מסורתית וחד-צדדית שלפיה ישראל היא האחראית הבלעדית להיווצרות בעיית הפליטים. עם זאת, המחקר מצא כי הנרטיב הפלסטיני שמוצג בספרי הלימוד הפלסטיניים משקף באופן מדויק ואמיתי את תחושת הקורבנות של הפלסטינים בעקבות תוצאות מלחמת השחרור ב-1948.

בנוגע לתיאור חוק השבות ו"זכות השיבה" התמונה העולה מממצאי המחקר מורכבת יותר. נמצא כי ספרי הלימוד הפלסטיניים עוסקים בהרחבה ב"זכות השיבה" של הפלסטינים, אולם הם מתעלמים מ"זכות שיבה" דומה של יהודים לישראל, במסגרת התנגדותו הכללית של הנרטיב הפלסטיני לתביעותיהם של היהודים על הארץ. בכל הנוגע למימושה של "זכות שיבה" של כל צד, נמצא כי ספרי הלימוד הישראליים מציגים שחוק השבות חל בתחומי מדינת ישראל, ואילו לפי ספרי הלימוד הפלסטיניים "זכות השיבה" חלה על כל הארץ, וגם על המקומות שמהם יצאו בעבר פליטים פלסטינים, ותפיסה זו מעוררת תחושת איום בקרב ישראלים. עם זאת, פודה מדגיש כי מכיוון שגבולותיה של מדינת ישראל טרם נקבעו סופית, גם הגישה הישראלית עלולה למעשה להתפרש כאיום על הפלסטינים, ובמובן זה יש דמיון בתיאור הסוגיות בין ספרי הלימוד.

בסיכום המחקר מוצגים שלושה הסברים אפשריים לפער בין ספרי הלימוד הישראליים לפלסטיניים. הראשון הוא שספרי הלימוד הפלסטיניים הם ספרים מ"דור ראשון" של התפתחות, ואילו ספרי הלימוד הישראליים הם מ"דור שלישי", ויש בהם כבר ביקורתיות מסוימת כלפי מיתוסים בחברה. ההסבר השני הוא שרבים מספרי הלימוד הפלסטיניים שנבדקו נכתבו בזמן האינתיפאדה השנייה, ומכיוון שהם נכתבו בתקופת עימות הם נושאים מסרים נוקשים יותר. ההסבר השלישי הוא שבשלב זה אי-אפשר לגשר לחלוטין על הפער בין הנרטיב הישראלי לזה הפלסטיני, וייתכן שפער מסוים ביניהם ימשיך להתקיים תמיד. עוד צוין בסיכום המחקר כי קיים פרדוקס מסוים בכך שכדי לקדם פיוס ושלוש עם ישראל, ספרי הלימוד הפלסטיניים נדרשים "לדלג" על שלבי התפתחות הדרגתיים, אשר מחקרים הוכיחו כי הם חיוניים לתהליך בנייה של אומה ומדינה עצמאית.³⁴

³³ Yael Yehoshua, MEMRI – The Middle East Media Research Institute, [The Narrative of Return in Palestinian Textbooks](#), Inquiry & Analysis Series Report No. 950, March 2013.

³⁴ Elie Podeh, "The Right of Return versus the Law of Return: Contrasting Historical Narratives in Israeli and Palestinian School Textbooks", in: Ann M. Lesch and Ian Lustick (Eds.), *Exile and Return: Predicaments of Palestinians and Jews*, University of Pennsylvania Press, 2005, Chapter 3, pp. 41-56.

5. מצב החינוך ברצועת-עזה והקשר שלו לתוכני הלימוד

כידוע, תנועת "חמאס" שולטת ברצועת-עזה מאז יוני 2007. במסמך הקודם שהוכן במרכז המחקר והמידע של הכנסת בנושא ספרי הלימוד הפלסטיניים צוין כי לטענת גורמים כגון שירות הביטחון הכללי (שב"כ), ניכרת ברצועת עזה "האצה במגמת האסלאמיזציה וההקצנה, כאשר 'חמאס' מכשירה בהדרגתיות את האווירה ליתר אדיקות וחזרה לדת ברוח האידיאולוגיה שלה".³⁵ נטען כי מגמת האסלאמיזציה וההקצנה באה לידי ביטוי גם במערכת החינוך ברצועה. זמן קצר לאחר פרסום המסמך חזר שב"כ על עמדה זו וציין בסקירה מטעמו כי ברצועת-עזה מתנהל מאבק על החינוך, המתבטא בין היתר בהחלפה של תוכניות לימודים ובהפעלת לחצים על אוני"א לבחון מחדש את תוכניות הלימוד גם במוסדות החינוך שבאחריותה.³⁶ דיווחים נוספים שהופיעו בכלי תקשורת שונים הצביעו על ניסיון לגייס למערכת החינוך ברצועת עזה מורים המזדהים עם עמדות "חמאס".³⁷

גם משרד החוץ האמריקני ציין בדוח השנתי האחרון שלו בנושא "חופש הדת הבין-לאומי", הנוגע לשנת 2011, כי "חמאס" אוכפת את פרשנותה השמרנית והנוקשה של דת האסלאם על האוכלוסייה המוסלמית ברצועת-עזה, ובתוך כך פועלת להגברת השתתפותם של בני נוער בפעילויותיה ולצמצום השתתפותם בפעילויות שאינן בעלות אידיאולוגיה זהה.³⁸

בחודשים האחרונים מתרבים דיווחים של מכוני מחקר ישראליים על כך שתנועת "חמאס", באמצעות שליטתה ברצועת-עזה, הגבירה במידה ניכרת את מאמציה להטמיע בקרב בני נוער פלסטיניים את ערכיה האידיאולוגיים המזגישים את ההתנגדות לישראל, והיא פועלת להחדרת ערכים אלו הן באמצעות החינוך הבלתי-פורמלי והן באמצעות תוכנית לימודים חדשה במערכת החינוך הפורמלית. בכל הנוגע לחינוך הבלתי-פורמלי מדווח בעיקר על מחנות קיץ, אשר בהם החניכים עוברים "אימונים סמי-צבאיים" והכשרות מטעם אנשי הזרוע הצבאית של "חמאס". על-פי מרכז המידע למודיעין וטרור, הפועל במסגרת המרכז למורשת המודיעין, בקיץ 2012 השתתפו במחנות אלו כ-70,000 ילדים ובני נוער.³⁹

בכל הנוגע לחינוך הפורמלי, על-פי הדיווחים, בשנת 2012 החל משרד החינוך של ממשל "חמאס" ביישום תוכנית לימודים המכונה "אלפותוה" (מושג אסלאמי שפירושו בין השאר נעורים, גבורה, אצילות נפש), אשר במסגרתה תלמידי בתי-ספר תיכוניים משתתפים במחנות אימונים הנערכים במחוזות של כשבוע

³⁵ שירות הביטחון הכללי (שב"כ), סקירה בנושא: [תהליכי האסלאמיזציה ברצועת-עזה מאז השתלטות חמאס](#), נובמבר 2009.

³⁶ שם, סקירה בנושא: [חמאס – סדר-יום אסלאמי ברצועה](#), אוקטובר 2010.

במסמך הקודם שהוכן במרכז המחקר והמידע של הכנסת (ראו הערה 3) צוין כי בין "חמאס" לבין אוני"א התעוררה מחלוקת על כוונת אוני"א להכניס את נושא השואה לתוכנית הלימודים ברצועת-עזה. כמו כן, צוין כי יש עדויות סותרות בנוגע לכפיית אורח חיים אסלאמי על נשים ברצועת-עזה בכלל ובמערכת החינוך בפרט. בעניין זה אפשר להזכיר כי במרס 2013 הודיעה אוני"א על ביטול ריצת מרתון שהייתה אמורה להיערך ברצועת-עזה (ואשר הכנסותיה יועדו לילדי עזה) בשל החלטת השלטונות ברצועה שלא לאפשר השתתפות נשים בריצה. ראו באתר אוני"א:

UNRWA, [Gaza Marathon 2013](#), 5 March 2013.

³⁷ דיווחי Fox News, CNS News ו-The Washington Post; ההפניות מתוך המאמר:

Yohanan Manor and Ido Mizrahi, "Hamass's Web School for Suicide Bombers", *Middle East Quarterly*, Vol. 17 (2), 2010, pp. 31-40.

³⁸ United States Department of State – Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, [International Religious Freedom Report for 2011 \(Israel and the Occupied Territories\)](#).

³⁹ המרכז למורשת המודיעין – מרכז המידע למודיעין וטרור, [חינוך לטרור: חמאס הגבירה פעילותה הצבאית והתודעתית בקרב בני הנוער ברצועה המכוונת לטפח את דור העתיד, כדי שימשיך בדרך הטרור נגד ישראל ויבטיח את שלטונה ברצועה](#), פברואר 2013.

להרחבה בנושא ההסתה שמנהלת תנועת "חמאס" באמצעות זיקתה לאתר אינטרנט פופולרי לילדים ולנוער (אתר (Al-Fateh), ראו מאמרם של Manor and Mizrahi (הערה 37 לעיל).

במתקנים של בתי-הספר התיכוניים הממשלתיים. מהדיווחים עולה כי בתוכנית נכללים אימונים צבאיים והרצאות בנושאים צבאיים, ומטרותיה (כפי שצוטט מפי בעלי תפקידים ב"חמאס" וכפי שהוצגו בכרזות של מוסדות חינוך ברצועה) הן, בצד "הטמעת הזיקה והערכים הדתיים והמוסריים", גם הכשרה להתנגדות, ל"גירוש הכיבוש הציוני מעל אדמת 'פלסטין'" ול"אהבת הג'יהאד". על-פי מרכז המידע למודיעין וטרור, בשנה האחרונה הוכשרו בתוכנית זו כ-10,000 בני-נוער.⁴⁰

---

⁴⁰ ממר"י – המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון, [אימונים צבאיים וחיזוק רוח ההתנגדות בתכנית לימודים חדשה בעזה](#), נובמבר 2012; המרכז למורשת המודיעין – מרכז המידע למודיעין ולטרור, [חינוך לטרור: חמאס הגבירה פעילותה הצבאית והתודעתית בקרב בני הנוער ברצועה המכוונת לטפת את דור העתיד, כדי שימשיך בדרך הטרור נגד ישראל ויבטיח את שלטונה ברצועה](#), פברואר 2013; ל. ברקן, ממר"י – המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון, [הגוש האסלאמי: אינדוקטרינציה לרעיונות החמאס בבתי-ספר ברצועת עזה](#), מרס 2013.

בדוח של מרכז המידע למודיעין ולטרור שצוין לעיל מוצגת לשם המחשה תמונה שצולמה באחד ממחנות ההכשרה האמורים בדצמבר 2012, ובה נראה הקצין האחראי לחינוך הקדם-צבאי דורך על דגל ישראל בעת מסדר הבוקר.

